

KÖZLEMÉNYEK

Körmendi Tamás

SZENT LÁSZLÓ HORVÁTORSZÁGI HÁBORÚJÁRÓL

*Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata**

Szent László király horvátországi hódítása a 11. századi magyar történelem egyik legjelentősebb külpolitikai vállalkozása volt. Eseményeit többnyire Pauler Gyula¹ és Deér József² eredményei nyomán szokás bemutatni. Eszerint a magyar uralkodót az 1089-ben elhunyt Zvonimir horvát király Ilona nevű özvegye — cseppet sem mellékesen Szent László nővére vagy húga — hívta segítségül, mivel férje halála után Horvátország súlyos belpolitikai válságba süllyedt. László király serege 1091 tavaszán indított támadást, amelynek célja részben az Ilona királynén esett sérelmek megbosszulása volt, részben pedig a tenger-melléki területek megszerzése. Pauler rekonstrukciója szerint a magyar hadak Székesfehérvárról indulva a Balaton két partja mentén vonultak fel, majd Segesd érintésével Vaskánál keltek át a Dráván, elhaladtak a Kalnik-hegység előterében, és Zágrábon át közelítették meg a Gvozd-hegységben húzódó horvát határt. Meghódították a horvát hegyvidéket, és alighanem tervbe vették a dalmáciai kikötővárosok elfoglalását is. 1091 nyarán azonban a tenger-melléki területekre szintén igényt formáló Bizánc a magyar hátország ellen küldte a kunokat, így Szent László kénytelen volt visszafordítani a hadait és lemondani Dalmácia meghódításáról. A magyar király az unokaöccsét, Álmos herceget hagyta hátra Horvátországban – hogy királyi címmel felruházva vagy csupán helytartóként, az megosztotta a kutatást. Azzal kapcsolatban viszont teljes egyetértés mutatkozik a szakirodalomban, hogy a hadjárat komolyan veszélyeztette Magyarországot és a Szentszék kapcsolatát, hiszen Horvátország pápai hűbér alatt állt.

Dolgozatomban két alapvető okból kifolyólag szeretném újratárgyalni Szent László horvátországi hódításának történetét. Egyfelől azért, mert témánk for-

* Jelen írásom a 2014. május 16-i nagyváradai Szent László-konferencián elhangzott előadásom (*Körmendi Tamás: Szent László és Horvátország*. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Szerk. Zsoldos Attila. [Tanulmányok Biharország történetéből 1.] Nagyvárad 2014. 81–100.) nagy mértékben bővített és részletes forráskritikai fejezetekkel kiegészített változata. Thoroczky Gábor adjunktusnak (ELTE BTK) ezúton köszönöm a dolgozatomban közölt értékes megjegyzéseit, Gál Judit doktoranduszunknak (ELTE BTK) pedig a horvátországi szakirodalom egyes tételeinek megszerzésében nyújtott segítségét.

¹ Pauler Gyula: Horvát–Dalmátország elfoglalásáról (1091–1111). I. Századok 22. (1888) 207–213.; *Uő*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899.² I. 156–158.

² Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 84–91.

rásbázisának összehasonlító szempontú, részletes forráskritikai elemzésére és belső szövegkapcsolatainak feltárására a kutatás furcsa módon mindezidáig nem vállalkozott. Másfelől pedig azért, mert az egyes kútfők hitelét érintő forráskritikai megállapítások az események menetével, a hadjárat céljaival és a horvátországi hódítás külpolitikai következményeivel kapcsolatos ismereteinket is módosíthatják. Az alábbiakban tehát először is egyenként megvizsgálom az 1091-i horvátországi hadjárat történetének valamennyi ismert forrását, majd pedig ennek alapján kísérletet teszek részben a szakirodalom korábbi megállapításainak ellenőrzésére, részben pedig saját álláspontom megfogalmazására.

I. Az 1091. évi hadjárat történetének forrásai

Szent László horvátországi hódításáról mindössze öt forrás számol be. Ezek közül kettő közel egykorú magával az eseménnyel: Szent László király Oderisius montecassinói apáthoz intézett keltezetlen levele, illetve Dragus zárai prior 1091-ben kibocsátott oklevele. Sajnos azonban mindkettő csak röviden érinti vizsgált témánkat. Bővebb tudósítást hagyományozott ránk három elbeszélő kútfő, ám a 14. századi magyar krónikakompozíció és Tamás főesperesnek a spalatói érsekség történetéről szóló munkája nem minden részletében tűnik megbízhatónak, a Spalatói Névtelen gesztájának híradása pedig teljességgel hiteltelen. Dolgozatom ezen fejezetében először is a felsorolt források hitelességét vizsgálom, majd összefoglalom azokat az adataikat, amelyeket igazolhatóan helytállónak tekinthetünk, és amelyek ennél fogva a segítségünkre lehetnek a hadjárat körülményeinek rekonstrukciójában. A krónikakompozíció 132., illetve 137. fejezetének témánkba vágó adatait különválasztva fogom tárgyalni, mert ezek filológiai vizsgálata nézetem szerint egyértelműen azt mutatja, hogy a mondott két krónikafejezet anyaga egymástól függetlenül keletkezett.

I. 1. Szent László király levele Oderisius montecassinói apáthoz

A dátum nélküli missilist valószínűleg 1091 nyarára keltezhetjük. Említi ugyanis egy pápai követ közelgő látogatását, ez az adat pedig leginkább a somogyvári apátság ez év szeptember 1-jei³ felszentelésére érkező Teuzo bíboros magyarországi útjára utalhat.⁴ A levélnek csupán az a rövid részlete vonható témánkhoz, amelyben a magyar uralkodó ekképp biztatta válaszra Oderisius: „... immár szomszédként érintkezhetsz velünk, mivel Szlavóniát már csaknem egészen megszereztem”.⁵ Szlavónia fogalma ebben a szövegkörnyezetben azt a szlávok által lakott területet jelentheti, amely a Gvozd (modern elnevezéssel a

³ *Neumann Tibor*: A somogyvári bencés monostor alapítása. In: PPKE műhelytanulmányok. Szerk. Medgyesy-Schmikli Norbert et al. Piliscsaba 1999. 45.

⁴ *Diplomata Hungariae antiquissima* I. Ed. Georgius Györffy. Bp. 1992. (a továbbiakban: DHA) I. 271. (1. sz. jegyz. – Györffy György)

⁵ *vicinis enim iam agere poteris, quia Sclavoniam iam fere totam acquisivi* – DHA I. 272.; magyar fordítása: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 22.) Szeged 2006. (a továbbiakban: Írott források) 145. (Makk Ferenc)

Kapela-hegység) és az Adriai-tenger partvidéke között húzódik, és amely nagyjából a korabeli Horvátországnak (és esetleg Dalmáciának) feleltethető meg.⁶ A közvetlen összeköttetést biztosító tengeri közlekedés révén ugyanis leginkább ezt a vidéket lehet Itália szomszédjának mondani. Forrásunk fogalmazásmódja egyébként arra mutat, hogy az Oderisius-levél megírásának időpontjában Szent László még nem tekintette befejezett ügynek a horvátországi hódítást.⁷ Ezt elsősorban a „már csaknem egészen” elfoglalt területekre vonatkozó szavak alapján gyaníthatjuk – hiszen ezekből kiindulva azt kell feltételeznünk, hogy a magyar uralkodó szerint „Szlavóniában” még további meghódítanivaló is maradt.

I. 2. *Dragus zárai prior oklevele*

A dalmáciai városi előjáró nevében kelt irat annak a pernek a kimeneteléről tájékoztat, amely Vekenegé zárai apáca, illetve egykori férjének rokonsága között zajlott az apácát illető örökrész ügyében, a városi előjáró bíraskodása mellett. A horvátországi hadjáratot csupán az oklevél keltezése említi: „Jézus Krisztus urunk megtestesülésének 1091. évében, amikor a konstantinápolyiak fölött Alexiosz császár uralkodott, abban az időben, amikor László, a magyarok királya Horvátországot lerohanván Álmos urat, az unokaöccsét tette ott királlyá”.⁸ A kibocsátás éve ennek alapján egyértelmű. Az irat pontosabb (éven belüli) keltezésének kérdése azonban komoly vitákat gerjesztett, aminek témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a magyar középkorkutatás Pauler Gyula véleményét követve mind a mai napig ennek az oklevélnek az adataiból kiindulva keltezi Szent László horvátországi hadjáratát 1091 tavaszára. Érdeemes tehát néhány gondolat erejéig nekünk is elidőznünk a problémánál.

Az oklevélből az derül ki, hogy Vekenegé úrasszonyt — aki férje korai halála után a zárai Szűz Mária monostor apácái közé állt — egykori apósa a halálos ágyán megfosztotta a férje után járó örökségétől. Vekenegé pert indított a jussáért, Dragus prior és bírótársai pedig az apáca javára döntöttek, ám az alperesek jelezték, hogy elégedetlenek az ítélettel, és a spalatói érsek elé kívánják vinni az ügyet. Ebbe a felperes és a bírók is beleegyeztek, az alperesek végül mégsem járultak az érsek elé. Dragus és bírótársai július havától karácsonyig (*a mense Iulio usque in natalem Domini*) adtak nekik haladékot, az alperesek azonban nemhogy Spalatóban nem jelentek meg, de még Zárából is távoztak. A bírótársak ezért a per alatt álló javakat Vekenegének ítélték, és intézkedtek arról, hogy az apácát bevezessék azok birtokába.⁹

⁶ Györffy György: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári Közlemények 41. (1970) 226.; Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. H. n. [Piliscsaba-Bp.] 2001. 271–273.

⁷ Deér J.: *Külpolitika* i. m. 86.

⁸ anno incarnationis Iesu Christi nostri Domini millesimo XCI, kyri Alexio Constantinopoleos imperante, tempore, quo Uladdislau Pannoniorum rex Chroatie invadens regnum domnum Almu, suum nepotem in illo statuit regem – DHA I. 273.

⁹ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas et alii. Zagrabiae 1904–1990. (a továbbiakban: CDCr) I. 200–201.

Az irat pontosabb keltezése elsősorban azért került viták keresztüzébe, mert az alpereseknek adott haladék 1091. december 25-i lejáta után a zárai bírótársaknak az év végéig igen rövid idejük (csupán néhány napjuk) maradhatott arra, hogy ítéletüket meghozzák és írásba foglalják, valamint intézkedjenek a végrehajtásról.¹⁰ Pauler Gyula ezért úgy vélte, hogy a bírák minden bizonnyal még a haladék letelte előtt lezárták a pert: az alperesek makacssága szerinte már 1091 júliusában is nyilvánvaló lehetett, így akár már ekkor ezzel születhetett a Vekenege számára kedvező végső döntés.¹¹ Ferdo Šišić ezzel szemben inkább azt gyanította, hogy az oklevelet a firenzei kalkulus szerint keltezhették. Ez utóbbi évszámítási rendszer az 1091-i esztendő a mi fogalmaink szerint 1091. március 25-én kezdte, és 1092. március 24-én zárta le: így tehát bőségesen elég idő maradhatott december 25. és az év firenzei kalkulus szerinti vége között arra, hogy a bírótársak eljárjanak az ítélet végrehajtásával kapcsolatban.¹² Šišić álláspontját Györffy György elutasította, mégpedig arra hivatkozva, hogy Dalmáciában a 11–12. században még nem lehet kimutatni a firenzei kalkulus használatát.¹³ Pauler véleménye azonban — ahogy fentebb arról már szó esett — ma is meghatározónak számít nemcsak Dragus prior oklevelét illetően, hanem ebből következően Szent László horvátországi hadjáratának pontosabb keltezésével kapcsolatban is.

Magam elsősorban egy perjogi érv alapján vonom kétségbe a Pauler által valószínűsített kibocsátási dátumot. Nézetem szerint ugyanis semmi okunk sincsen az feltételezni, hogy a zárai bírák előbb 1091 karácsonyáig tartó haladékot engedélyeztek az alpereseknek, majd ennek letelte előtt lezárták volna a pert egy *in contumaciam* (vagyis a távollévő fél terhére) hozott ítélettel. Ez a dalmáciai városok korabeli joggyakorlatában irányadónak tekintett római jog előírásai szerint igen súlyos eljárási hibának minősült volna.¹⁴ Kénytelenek vagyunk tehát azt feltételezni, hogy Dragus oklevele igenis 1091. december 25. után kelt, annál is inkább, mert semmilyen körülmény nem zárja ki, hogy az év hátralévő napjaiban a városi előjárónak mind a döntés írásba foglaltatására, mind pedig a végrehajtás parancsba adására elegendő ideje maradt. A dalmáciai városokban — és köztük konkrét példákkal igazolhatóan Zárában is — korszak-

¹⁰ Elvileg felmerülhetne, hogy maga a per esetleg még az oklevél kibocsátását megelőző években kezdődött volna, és hogy így a haladék is még 1090 karácsonyán járt volna le. Ezt a lehetőséget azonban bizonyosan kizárhatjuk. A Dragus nevében kelt oklevél szövege szerint ugyanis a per „harmadik hivatalviselésem első évében” (in primo anno mee tertie recuperationis) indult (DHA I. 273.): ezt a hivatali esztendőt az oklevél egyértelműen jelzett éves keltéből adódóan nyilván nem tehetjük 1091-nél későbbre. Más forrásból viszont azt is tudjuk, hogy Dragus 1096-ban a harmadik hivatali ciklusa ötödik évét töltötte (CDCr I. 205.). Ezen két adatból kiindulva Dragus harmadik hivatalviselésének első esztendeje csakis 1091-ben kezdődhetett, és 1092-ben érhetett véget – vagyis az 1091-i oklevélben emlegetett, a per során elrendelt haladék csakis 1091 júliustól ugyanezen év karácsonyáig tarthatott (DHA I. 273. [1. sz. jegyz. – Györffy György]).

¹¹ Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 207–208.

¹² Šišić, F.: Priručnik i. m. 315. – Šišić keltezését vette át Deér József is (Külpolitika i. m. 86.).

¹³ DHA I. 273. (1. sz. jegyz.).

¹⁴ Pauler azon megjegyzése, hogy az alperesek valószínűleg már júliusban távoztak Zárából (Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 207.), forrásadatokkal különben sem támasztható alá: még ha tényként fogadnánk is el az általa feltételezett perjogi nonszenszt, ez legfeljebb arra lenne elegendő, hogy az oklevél keltének terminus post quem-jét helyezzük 1091 nyarának derekára.

kunkban a *stylus circumcisionis* volt használatos: a naptári év január 1-jén kezdődött.¹⁵ Mindennek alapján Dragus oklevelének valószínű keltét magam 1091. december 25–31. közé helyezem. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy ez az irat csupán a horvátországi hadjárat évét segít egyértelműen meghatározni, az éven belüli időpont pontosabb meghatározásához azonban érdemben nem járul hozzá. A hódítás céljait vizsgálva viszont annál tüzetesebben kell majd görcső alá vonnunk azt az adatát, amely szerint Szent László még ugyanebben az esztendőben horvát királlyá tette unokaöccsét, Álmost.

I. 3. A 14. századi magyar krónikakompozíció 132. fejezete

A középkori magyar történetírás legbecsesebb emlékének számító krónikaszerkesztmény sztemmájának két ágán csaknem azonos tudósítás maradt fenn Szent László király horvátországi hadjáratáról, ám a Bécsi Képes Krónika családjának beszámolója valamivel pontosabbnak tűnik a Budai Krónikaénál. A következőket olvashatjuk benne: „Előbb Dalmáciát és Horvátországot igazta örök jogon uralma alá. Miután ugyanis Zolomér [Zvonimir] király gyermekeletlenül hunyt el, felesége, László király testvére – akit férje ellenségei sok jogtalansággal nyomasztottak – fivére, László király segítségével könyörgött Jézus Krisztus nevében. A testvére ellen elkövetett jogtalanságokat a király keményen megbosszulta, és Horvátországot, valamint Dalmáciát teljes egészében visszaszolgáltatta neki. Később azonban az említett királynétól a maga hatalma alá vetette. A király pedig nem kapzsiságból tette ezt, hanem mert a királyi igazság szerint örökségként őt illette, mivel Zolomér királyt első fokú rokonság fűzte hozzá, és örököse nem volt.”¹⁶

A krónikaszerkesztmény tanúbizonysága nem tűnik különösebben megbízhatónak. Pauler Gyula joggal mutatott rá, hogy ismeretlen eredetű és minden bizonytalansággal keveri lejegyzésű értesülésekről van itt szó,¹⁷ Deér József pedig a szövegrészlet szembeötlő tévedéseire hívta fel a figyelmet, mindenekelőtt arra, hogy kútforrás Dalmácia elfoglalását is Szent Lászlónak tulajdonítja.¹⁸ Lássuk mármost, milyen konkrét információkat tartalmaz témánkkal kapcsolatban először is a króni-

¹⁵ Milan von Šufflay: Die dalmatinische Privaturkunde. (Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse 147.) Wien 1904. 139.

¹⁶ Ipse prius Dalmatiam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugavit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladislai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregravata auxilium fratris sui, regis Ladislai in nomine Iesu Christi imploravit. Cuius iniurias rex graviter vindicavit, et Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit. Quam postea a predicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iustitiam sibi competeat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat et heredem non habuit – Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 406.; magyar fordítása: Képes krónika. Jegyz. Szovák Kornél, Veszprémi László. (Millenniumi magyar történelem. Források) Bp. 2004. (a továbbiakban: Képes krónika) 87. (Bollók János)

¹⁷ Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 207.

¹⁸ Deér J.: Külpolitika i. m. 87.

kakompozíció 132. fejezetének anyaga, és milyen következtetésekre adnak ezek lehetőséget!

1. Zvonimir király örökös nélkül halt meg, özvegyét ellenségei sanyargatni kezdték;
2. a királyné fivéréhez, László magyar királyhoz fordult segítségért;
3. László teljes egészében (*integraliter*) visszaszerezte Horvátországot és Dalmáciát az özvegy királynénak;
4. László utóbb mégis visszavette Horvátországot és Dalmáciát, mert ezek az örökségéhez tartoztak;

A felsoroltak között csupán egyetlen olyan adatot találunk, amelyet más források is tényyszerűen alátámasztanak: Zvonimir halálhírét. Bár további kútfők nem erősítik meg, éppenséggel az sem lehetetlen, hogy a magyar királyt valóban a testvére hívta be Horvátországba. A 132. krónikafejezet két fennmaradó megjegyzése azonban fölöttébb problematikus, történeti és filológiai szempontból egyaránt.

Történeti aspektusból nézve egyértelműen hibás állítás, hogy Szent László egészen (*integraliter*) meghódította volna Horvátországot és Dalmáciát: ezt már csak az eddig áttekintett források is kétséget kizáróan cáfolják. Dragus zárai prior oklevelének keltezésében II. Alexiosz bizánci császár uralkodói éve szerepel, ami jól mutatja, hogy a dalmáciai város a baszileusz fennhatóságát ismerte el, nem a magyar királyét. Az Oderisius-levél fentebb már sokszor idézett részletében Szent László maga is utal a hódítás befejezetlen voltára, amikor úgy fogalmaz, hogy „csaknem egész Szlavóniát megszereztem.” A két egykorú forrás tanúbizonysága alapján bizvást kijelenthetjük, hogy Dalmácia meghódítását a krónika 132. fejezete tévesen tulajdonítja Szent Lászlónak. Hasonlóképpen kijelenthetjük, hogy minden más forrásunkkal ellentétes a krónikakompozíció azon állítása, amely szerint a magyar uralkodó Horvátországot eredetileg nem a maga számára foglalta el, hanem testvére, az özvegy királyné részére: ezzel kapcsolatban bőségesen elég az eseményekkel gyakorlatilag egykorú Dragus-oklevélre hivatkoznunk, amely már 1091 végén egyértelműen Álmost nevezi meg Horvátország új uraként.

Ugyancsak nehezen hihető a hadjárat azon indoklása, hogy Zvonimir egykori országa „a királyi igazság szerint örökségként őt [ti. Szent Lászlót] illette” (*secundum regalem iustitiam sibi competebat hereditas*).¹⁹ Ezzel kapcsolatban már Karácsonyi János felhívta a figyelmet arra, hogy sógor a sógortól semmilyen jogrend szerint nem örököl.²⁰ Alighanem okkal gyaníthatjuk, hogy ezt a valószínűtlen magyarázatot csupán utólag konstruálták a horvátországi hódítás jogcímének fiktív igazolására, annál is inkább, mert ismereteink szerint Zvonimir 1089-i halálát követően a Trpimirović-dinasztiából való II. István ke-

¹⁹ A homályos megfogalmazás valószínűleg már a középkori másolókat is megzavarhatta, hiszen a Budai Krónika családjában nem is „a királyi igazság” kifejezés szerepel, hanem az ettől mindössze egy betűben különböző „jogos igazság” (*legalem iustitiam* – SRH I. 406.).

²⁰ *Karácsonyi János*: Horvát vakoskodás. Századok 52. (1918) 346.

rült a horvát trónra, és Szent László csak az ő uralkodása után terjesztette ki a hatalmát országa délnyugati szomszédjának területére.

Amennyiben filológiai megközelítésből is szemügyre vesszük az idézett krónikarészletet, további nehézségekkel szembesülünk. A 132. fejezettel kapcsolatban már korábban is felmerült az interpoláció gyanúja, hiszen a krónikakompozíció az 1091-i horvátországi hadjáratról szóló tudósítást (a kútfőnkre egyébként jellemző, szigorú időrendet tartó elbeszélés rendjét látványosan megtörve) az 1080-as évek elejének eseményei között tárgyalja. Közvetlenül utána Salamon fogságba vetéséről olvashatunk, vagyis olyasmiről, ami ismereteink szerint legkésőbb 1083-ban történhetett, legalább nyolc esztendővel (de inkább még többel) a horvátországi hadjárat előtt. Ez pedig arra utal, hogy a horvát területek elfoglalásáról szóló részletet teljes egészében utólag illesztették a krónikába, amikor már nem emlékeztek ezek pontos időpontjára.²¹

Véleményem szerint azonban nemcsak a 132. fejezet egésze került interpoláció révén a krónikába, hanem maga a vizsgált fejezet anyaga sem egységes. A szöveg jól láthatóan két különböző narratívumot tartalmaz a hadjáratról: előbb arról számol be, hogy Szent László a testvére kérésére avatkozott be a horvát belviszályba, és az országot teljes egészében (*integraliter*) visszaszolgáltatta az özvegy királynénak – majd arról olvashatunk, hogy a magyar uralkodó örökösödési jogon támasztott igényt a horvát területekre, és azokat végső soron a maga uralma alá vetette. A két eltérő (és jelenlegi formájában egymásnak homlokegyenest ellentmondó) narratívum közötti feszültséget a krónikás azzal próbálta enyhíteni, hogy időrendben elkülönítette őket egymástól: az így keletkezett szöveg szerint László király előbb a testvére számára foglalta volna el Horvátországot, majd később örökösödési jogára hivatkozva elvette volna tőle azt. Ha a vizsgált fejezet egyetlen szerkesztési fázisban keletkezett volna, akkor aligha szerepelne benne két ellentétes állítás egyfelől a támadás jogcíméről, másfelől arról, hogy a sikeres hódítást követően kinek a fennhatósága alá került Horvátország. Nyilvánvaló tehát, hogy legalább két redakciós fázissal kell számolnunk, és a két ellentmondó narratívum ezek egyike, illetve másika során keletkezhetett.²²

²¹ Johannes de Thurócz: *Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1–2.* Comp. Elemér Mályusz, Julius Kristó. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) Bp. 1988. (a továbbiakban: Thuróczy-kommentár) II/1. 395. – A 132. krónikafejezetet Györffy György is kései keletkezésűnek mondta, de más megfontolásból. Mivel ugyanis a vizsgált szövegrészlet tévesen Dalmácia meghódítását is László nevéhez köti, Györffy arra következtetett, hogy 132. fejezet anyagát csak akkor jegyezheték le, amikor a tengerparti területeket ténylegesen meghódító Kálmán király 1105-i dalmáciai hadjárata már kívül esett az általa hetven esztendőre becsült történeti emlékezethatáron (Szlavónia i. m. 234.).

²² A szövegrészlet belső ellentmondásait a régebbi kutatás többnyire a 132. krónikafejezet kései keletkezésével, valamint a László-legenda állítólagos (véleményem szerint igazolhatatlan) hatásával magyarázta. Pauler Gyula szerint a 132. fejezet alapvetően a legenda felfogásának megfelelően próbálja meg ábrázolni a Szent Lászlót, és a krónikás erősen megküzdött a szöveggel, mire sikerült az agresszív hódító háborúról szóló hírből egy jámbor és igazságos uralkodó képével összeférhető históriát konstruálnia (Horvát-Dalmátország i. m. 207.). Karácsonyi János már egyenesen a krónika forrásának tekintette a László-legendát a horvátországi hadjárattal kapcsolatban (Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal. Századok 49. [1915] 134.), de véleménye már csak azért sem áll meg, mert a László-legendában szó sem esik erről a háborúról.

Amennyiben a fenti következtetésem helytálló, akkor talán arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy a két narratívum közül melyik lehet a korábbi. Az a részlet ugyanis, amely szerint László király *utóbb* az örökösödési jogra hivatkozva Horvátországot elvette a testvérétől és a saját királyságához csatolta, egyértelműen arra a másik narratívumra reagál, amely az összes történeti forrásunk közül egyedüliként említi olyasmit, hogy Zvonimir özvegye egyáltalán bármilyen jogcímen is uralkodott volna Horvátországban. Ennek alapján magam úgy vélem, hogy a 132. krónikafejezet korábbi redakciós fázisához az a narratívum köthető, amely szerint Szent László a testvére kérésére vonult be Horvátországba, és az elfoglalt területeket is a testvérének engedte át. A későbbi redakciós fázis pedig ezt a híradást azzal egészítette ki, hogy László *utóbb* mégis a saját királyságához csatolta az egykori délnyugati szomszéd területét.

Kérdés mármost, hogyan kerülhetett a krónikakompozíció anyagába a hadjáratról elsődleges híradásként egy olyan torz beszámoló, amely szerint László tulajdonképpen nem is a maga számára foglalta el a horvát területeket.

A választ keresve mindenekelőtt Mályusz Elemér és Kristó Gyula azon megfigyeléséből indulhatunk ki, amely szerint a 132. caput szövege két helyen is rokonságba hozható a krónikakompozíció 99. fejezetének egyébként szövegromlás jeleit mutató anyagával.²³ Ez utóbbi arról tudósít, hogy az 1060-as évek közepén (legvalószínűbben 1066-ban) Géza herceg segítette visszafoglalni a krónika által hibásan már ekkor királyként említett Zvonimirnak a „karantánok” által megszállt dalmáciai területeket.²⁴ A párhuzam egyfelől abban áll, hogy a krónikakompozíció mindkét helyen említi a Zvonimir királyt Gézához és Szent Lászlóhoz fűző sógorságot. Másfelől szövegrokonságot sejtet a két részlet hasonló fogalmazásmódja is. A 99. fejezet szerint a Zvonimir segítségére siető Salamon király és Géza herceg „Dalmáciába mentek, és elvett országát neki egészen visszaszolgáltatták” (*iverunt in Dalmatiam et ablatam sibi restituerunt integre*) – a 132. fejezet pedig arról ír, hogy a Zvonimir özvegyén esett sérelmek megtorló László király „Horvátországot, valamint Dalmáciát teljes egészében visszaszolgáltatta neki” (*Dalmatiam integraliter sibi restituit*).

Mályusz és Kristó megfigyeléseihez hozzátehetjük, hogy a két krónikafejezet közötti kapcsolatot tovább valószínűsíti szűzségük hasonló felépítése is. A krónika előadása szerint ugyanis a magyar uralkodó (Salamon, illetve László) mindkét esetben a horvátok (Zvonimir vagy annak özvegy hitvese) hangsúlyozott kérésére vonult hadsereggel a tengermellékre, a meghódított területet pedig a magyarok átengedték annak, aki segítségül hívta őket. A krónikakompozíció 99. és 132. fejezete között tehát véleményem szerint is okkal feltételezünk szövegkapcsolatot, sőt a két részlet filológiai párhuzamai alapján könnyen igen valószínű, hogy a Szent László horvátországi hadjáratáról szóló eredeti híradáshoz a 99. fejezet anyagát használták mintául. A krónikakompozícióba tehát minden jel szerint csak évtizedekkel az események tényleges megtörténte után került be bármiféle híradás a horvátországi hadjáratról (hiszen erre mutat a tudósításnak

²³ Thuróczy-kommentár II/1. 395.

²⁴ SRH I. 363–364. – DHA I. 171. (Györffy György); *Körmendi Tamás*: Szlavónia korai hovatartozása. Századok 146. (2012) 373–374.

a kronológiai rendet megtörő helye kútfőnk anyagában), ráadásul ez a híradás eredeti formájában valószínűleg nem hiteles adatokon nyugodott, hanem a történetíró fabrikálta egy másik krónikafejezet mintájára.

Ennek a felismerésnek a birtokában térjünk mármost vissza a Szent László horvátországi hadjáratáról szóló krónikabéli tudósítás egyik legproblematisabb részletére, amely szerint az 1091-i hadjárat során a magyar uralkodó Dalmáciát is elfoglalta volna. Deér József ennek a nyilvánvalóan hibás adatnak a hátterében nem egyszerű tévedést látott, hanem a történeti emlékezet tudatos manipulálásának kísérletét. Feltételezése szerint ugyanis I. Károly uralkodása idején a magyar királyi udvar talán a krónikairodalomban rejlő propaganda-lehetőségeket is kihasználva igyekezett mondvacsinált történeti érvekkel, Dalmáciát a lovagszent hódításának (sőt jogos örökségének) mondva körülbástyázni I. Károlynak az akkoriiban velencei fennhatóság alatt álló dalmát városok fölötti uralomra támasztott igényét.²⁵ Magam azonban úgy vélem, hogy a hibás adat hátterében sokkal prózaibb ok húzódik meg. Zvonimirt ugyanis a 99. krónikafejezet is Dalmácia királyaként említi (*rex Zolomerus Dalmatie*).²⁶ A horvátországi hadjáratról szóló első krónikabéli beszámolót megszerkesztő kései történetíró valószínűleg megpróbálta összhangba hozni a mintául használt 99. fejezetben László sógorának dalmáciai királyi címére vonatkozó adatot azzal a motívummal, hogy a magyar uralkodó viszont Horvátországba vonult be éppen erre a sógorságra hivatkozva. A krónikás alighanem úgy akarta feloldani ezt az ellentmondást, hogy László hódítását mind Horvátországra, mind Dalmáciára kiterjesztette (*Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit*). Magam tehát a Szent László dalmáciai hódítására vonatkozó hibás adatot nem koncepciózus történetírói torzításként értékelem, hanem a 132. krónikafejezet eredeti redakciójának mintájául szolgáló 99. fejezet hatására vezetem vissza.

I. 4. A 14. századi magyar krónikakompozíció 137. fejezete

A kizárólag a Bécsi Képes Krónika kézirati családjának anyagában szereplő fejezet Kapolcs kun vezér Magyarország ellen intézett támadásáról számol be. Témánkra csupán azon egyetlen megjegyzése vonatkozik, amely szerint a kun betörés idején „László király pedig az övéivel Szlavóniában volt.”²⁷ A krónikafejezet időpontot nem említ: a támadás hírét kizárólag éppen azért köti a kutatás 1091-hez, mert csakis ebben az esztendőben igazolható László király távolléte olyan területen (Horvátországban), amelyet a 11. század végén adataink szerint valóban Szlavóniának neveztek.²⁸ Az idézett rövid részlet minden

²⁵ Deér J.: Külpolitika i. m. 87.

²⁶ Egyébként okleveleiben maga Zvonimir is rendre mint „a horvátok és a dalmátok királya” (*Chroatorum atque Dalmatinorum rex*) vagy ritkábban „Horvátország és Dalmácia királya” (*Chroatie atque Dalmatie rex*) intitulálta magát, pl. 1075: CDCr I. 141.; 1078: uo. I. 159., 162., 167.; 1087: CDCr I. 187.

²⁷ *Rex autem Ladislaus cum suis in Sclavonia fuerat* – SRH I. 412.; magyar fordítása: Képes krónika 90. (Bollók János)

²⁸ Pauler Gy.: Magyar nemzet i. m. I. 447–448. (317. sz. jegyz.) – Mint fentebb láthattuk, az Oderisius-levél ugyancsak Szlavóniának nevezi a Szent László által meghódított horvát területeket.

bizonytal a 132. krónikafejezet anyagától függetlenül keletkezett. Ezt egyfelől megint csak az igazolja, hogy a horvátországi hadjáratról szóló terjedelmesebb híradást Salamon és a hercegek viszályának kellős közepére illesztették a krónikakompozíció anyagába, nem pedig a kun támadásról beszámoló 137. fejezethez. Másfelől a 137. krónikafejezet a *Sclavonia* kifejezést használja a tenger-melléki területek megnevezésére, míg a 132. fejezet anyagában kizárólag a *Croatia* és a *Dalmatia* területnevek szerepelnek: az eltérő földrajzi terminológia tanúbizonyossága szerint pedig a 132. és a 137. krónikafejezet anyagának nem sok köze lehet egymáshoz.

Szlavónia említése a 137. fejezetben azonban más szempontból is érdekes lehet. Egyetlen olyan további kútfőt ismerünk ugyanis, amelyik ezt a földrajzi nevet igazolhatóan a tenger-melléki horvát területekkel kapcsolatban használja: Szent László király Oderisius montecassinói apáthoz intézett, fentebb már tárgyalt levelét.²⁹ Meggyőző érvek szólnak amellet, hogy ez az elnevezés már a 12. században sem jelölhette Horvátországot, és kétséget kizáró bizonyítékaink vannak arra nézvést, hogy a 13. század elejétől már egyértelműen a Dráva és a Gvozd közötti területet értették Szlavónia fogalmán.³⁰ Amennyiben tehát a 137. krónikafejezet valóban Horvátországra vonatkoztatja ezt a területnevet, akkor ennek alapján a kun betörésről szóló passzusba beszúrt rövid megjegyzés László király „szlavóniai” távollétéről minden bizonytal igen korai, az eseményekkel csaknem egyidejűleg lejegyzett adatot őrizhetett meg számunkra.³¹

I. 5. Spalatói Tamás: A salonai és a spalatói főpapok története

A spalatói főesperes 1266–1268 között keletkezett, röviden többnyire *Historia Salonitana* címen emlegetett műve témánk talán legizgalmasabb (de mindenképpen legbővebb) forrása. 17. fejezetében ekképp ír Szent László horvátországi hadjárataról: „Zvonimir király abban az időben fizette meg tartozását a halálnak, és senkit nem hagyott hátra maradéka örököséként. Így tehát egészen magva szakadt a királyi vér sarjadékának, és nem volt többé, aki a horvátok fölötti uralomban annak rendje s módja szerint következhetett volna. Ezért az ország összes előkelői között nagy viszálykodás kezdődött. Mivel pedig váltakozva hol ez, hol az követelte magának az uralkodás vágyától hajtva a föld fölötti hatalmat, számtalan rablás, fosztogatás, gyilkosság fordult elő – vagyis mindenféle bűn melegágyává vált az ország. Egyik ember a másikat nap mint

²⁹ Spalatói Tamásnál szintén szerepel ez a területnév Szent László hadjárataival kapcsolatban, ám a dalmáciai történetíró az egész drávántúli terület (vagyis a késő középkori értelemben Szlavónia) meghódítását is a lovagszent nevéhez kapcsolja.

³⁰ *Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp. 1979. 91–92.; *Zsoldos A.: Egész Szlavónia* i. m. 272–273. – Györffy György ezzel ellentétes álláspontjának (Szlavónia i. m. 224.) részletes cáfolatával.

³¹ A krónikakompozíció 11. századi passzusainak készülőben lévő filológiai vizsgálatai alapján magam egyébként igen valószínűnek látom, hogy a Salamon és a hercegek viszályáról beszámoló ősgeszta eredeti formájában Szent László uralkodása idején keletkezhetett, ahogy azt már Hóman Bálint is feltételezte (A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925.).

nap szüntelenül háborgatta, zaklatta, ölte. Volt azonban ezekben az időkben Szlavónia mánásai között egy, aki – mivel saját törzsének tagjai sok jogtalansággal sanyargatták és sok kártétellel csigázták – nem remélvén, hogy másképpen is elviselhet ekkora bajokat, Magyarországra távozott. Ott László király elé járulván beszédbe bocsátkozott vele és meggyőzte őt, hogy vonuljon fel, foglalja el Horvátországot, és igázza hatalma alá. Erősen biztatta, hogy ezt könnyedén megteheti, mivel a királyság betöltetlen, és a királyi gondviselés gyámola nélkül maradt. László király tehát ezen tanácsoktól indítatván késedelem nélkül népes sereget gyűjtött, eljött, és elfoglalta mind a földet a Drávától egészen a hegyekig, amelyeket Vas-hegyeknek mondanak,³² mert semmilyen akadály nem állt az útjában. Azután átkelt a hegyeken, és nekilátott az erősségek és a várak ostromának, és itt már sok csatába bocsátkozott Horvátország nemzetségeivel. Mivel azonban ezek egyike a másikkal nem vitt segítséget, és egymás között megosztottak voltak, a király könnyű győzelmet érhetett el. Mégsem jutott el egészen a tengerparti vidékekig, hanem hallván, hogy királyságának határait egy nép átlépte, visszasiétt Magyarországra... Abban az időben szkíta nép tört hatalmas sokaságban Magyarországra határai közé, és ott nagy mészárlást vittek végbe az emberek között.³³

Szent László horvátországi hadjáratának történetét ma is többnyire erre a tudósításra hagyatkozva szokás bemutatni, így bizvást állíthatjuk, hogy a *Historia Salonitana* témánk egyik kulcsforrása. Spalatói Tamás műve többnyire valóban pontos forrásnak mutatkozik a tenger mellék középkori történetével kapcsolatban, ám a távolabbi eseményekről időnként megbízhatatlan és torz adatokat rögzített.³⁴ Fentebb idézett passzusának forrásértékével kapcsolatban

³² A mai Kapela-hegység, középkori nevén a Gvozd (*Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. I. 446–447. [313. sz. jegyz.]*).

³³ *Eo namque tempore rex Suinimirum mortis debitum solvit, nullumque sue posteritatis heredem reliquit. Sic ergo tota regalis sanguinis deficiente prosapia, non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset. Cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri. Et cum divisim modo hic, modo ille regnandi ambitione sibi terre dominium vendicaret, innumerabiles rapine, predationes, cedas et omnium facinorum seminaria emergerunt. Alter enim alterum insequi, invadere, trucidare cotidie non cessabat. Verum his temporibus exitit quidam ex magnatibus Sclavonie, qui cum a suis esset contribulibus multis lacessitus iniuriis multisque dampnis attritus, non sperans se posse aliter tantis resistere malis in Hungariam profectus est. Tunc ad regem Vladislavum ingressus eum alloqui cepit persuadens ei, ut ad capiendum Chroatie regnum et suo dominatui subiugandum exiret, dans ei plenam fiduciam id facile posse complere, cum regnum illud vacuum et sine tutela regalis providentie remansisset. His ergo Vladislavus rex inductus consiliis absque mora coadunato exercitu copioso venit et occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad Alpes, que dicuntur Ferree, nullo obice resistente. Post hec transivit Alpes et cepit impugnare munitiones et castra multaque prelia committere cum gentibus Chroatie. Sed cum alter alteri non ferret auxilium, essentque divisi ab invicem, facilem victoriam rex potuit optinere. Nec tamen usque ad maritimas regiones pervenit, sed audiens, quod quedam gens sui regni fines intraverat, in Hungariam repediavit... Huius temporibus gens Scithica in multitudine gravi intra Hungarie fines irrumpens magnas hominum stragem fecerunt. – Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Ed. Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney. (Central European Medieval Texts 4.) Bp. – New York 2006. (a továbbiakban: *Historia Salonitana*) 92–94.*

³⁴ *Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney: Introduction. In: Historia Salonitana XXXVII–XXXVIII.*

mások mellett Karácsonyi János, Isidor Kršnjavi és Ferdo Šišić is súlyos kéte-lyeket fogalmazott meg. A magyar kutató elsősorban a kútfő kései keletkezése miatt kérdőjelezte meg a *Historia Salonitana* adatainak megbízhatóságát,³⁵ míg a horvát történétírók arra mutattak rá, hogy Spalatói Tamás nem egy esetben tendenciózusan torz információkat hagyományozott ránk a 11–12. század fordulójának történetéről és konkrétan a Horvátország elleni magyar katonai akciókról.³⁶ Velük szemben Deér József két érvet hozott fel a fentebb idézett beszámoló hitele mellett. Egyfelől, hogy a *Historia Salonitana* témánkba vágó tudósítása több ponton is egyezik a két egykorú forrásunkban (Szent László király Oderisiushoz intézett levelében, illetve Dragus zárai prior oklevelében) foglaltakkal. Másfelől, hogy a horvátországi hódítás külpolitikai kontextusának ismeretében hitelesnek tűnnek Spalatói Tamás azon adatai is, amelyek szerint a hadjáratot egy horvát előkelő (vagy ahogy a kútfő fogalmaz: egy „szlavóniai mágnás”) követése előzte meg, és a kunok magyarországi betörése zárta le.³⁷

Magam nem értek egyet Deér álláspontjával. Spalatói Tamás tudósítása — Deér állításával szemben — csupán egy ponton hozható összhangba az egykorú forrásainkban fennmaradt adatokkal. Mint fentebb láthattuk, Szent László király Oderisiushoz intézett leveléből összesen két többé-kevésbé konkrét információt tudhatunk meg Horvátország elfoglalásáról: azt, hogy a missilis valószínű keltezéséből adódóan a hadjáratra még 1091 első felében sor kerülhetett, illetve hogy a hódítás „csaknem egész Szlavóniát” érintette. Dragus oklevele szintén csak a hadjárat idejét közli, valamint azt a tényt, hogy a magyar uralkodó Álmost helyezte az elfoglalt területek élére; közvetett módon azonban az is kiderül belőle, hogy Zára fölött a horvátországi hadjárat után is a bizánci császár fennhatósága érvényesült (hiszen keltezésében a baszileusz uralkodói éve szerepel).

Ezen adatok közül a háború időpontját Spalatói Tamás nem adja meg, beszámolójából csak annyi derül ki, hogy a magyar támadásra Zvonimir király halála után került sor. Álmos személyét pedig a *Historia Salonitana* nem is említi. A dalmáciai kútfőnek kizárólag azt az adatát tudjuk egykorú forrásokkal alátámasztani, amely szerint Szent László „mégsem jutott el egészen a tengerparti vidékekig” – ezt egyfelől az Oderisiushoz intézett levél „csaknem egész Szlavóniára” vonatkozó megjegyzése, másfelől Dragus oklevelének a bizánci császár uralkodói éve szerinti keltezése igazolja. A dalmáciai forrás ezen értesülése minden bizonnyal a spalatói káptalanban vezetett történeti feljegyzésekre vezethető vissza. Önmagában viszont nem elégséges ahhoz, hogy a *Historia Salonitana* tudósítását egykorú adatokkal alátámasztható, teljességgel hiteles beszámolóknak tekinthessük.

Deér másik érve arra épült, hogy Spalatói Tamás műve említi egy „szlavóniai” előkelő magyarországi követjárását, illetve a kunok támadását. Ezekre a részletekre szerintem is érdemes felfigyelnünk, ám elsősorban nem azért, mert

³⁵ Karácsonyi János: A horvát történetírás zátonyai I. Századok 47. [1912] 2–3.

³⁶ Isidor Kršnjavi: Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiaconus von Spalato. Agram 1900. 22–24.; Šišić, F.: Priručnik i. m. 308–309., 564–565.

³⁷ Deér J.: Külpolitika i. m. 87.

beilleszthetőek az események menetéről alkotott képünkbe (a horvát nemes követjárásáról szóló beszámoló egyébként a dolgozatom történeti részében kifejtendő argumentumok alapján hiteltelennek is tűnik). Inkább azért lesz érdemes külön is foglalkoznunk a Deér által említett két motívummal, mert segítségükkel filológiai kapcsolatot rekonstruálhatunk a *Historia Salonitana* és a 14. századi magyar krónikakompozíció anyaga között (erről alább bővebben is szólni fogok).

Amennyiben számba vesszük azokat a konkrétumokat, amelyeket a *Historia Salonitana* a horvátországi hadjárat körülményeiről és menetéről közöl, akkor a következőket emelhetjük ki:

1. Zvonimir király örökös nélkül halt meg, ezért Horvátországban politikai anarchia tört ki;
2. az egyik horvát előkelő László magyar királyhoz fordult segítségért;
3. László akadálytalanul birtokba vette a Dráva és a Gvozd-hegység közötti területet;
4. László számottevő, de győzedelmesen megvívott harcok árán elfoglalta a Gvozd-hegységet;
5. László a tengermellékre már nem jutott el, mert országát „szkíta” támadás érte.

Más források segítségével igazolható, hiteles információnak tűnik ezek közül mindenekelőtt a Zvonimir gyermektelen halálára és az ez után következő zűrzavaros állapotokra vonatkozó adat,³⁸ valamint annak említése, hogy Szent Lászlót az országát ért kun támadás kényszerítette a hadjárat befejezésére.³⁹ Tökéletesen hihetőnek tűnik az is, hogy a magyar seregek csak a Gvozd-hegységben kerültek szembe érdemi ellenállással, hiszen minden valószínűség szerint itt húzódott az önálló Horvát Királyság északkeleti határa Zvonimir király és elődei idejében.⁴⁰ Nem lehet ellenőrizni (de természetesen kategorikusan cáfolni sem) a horvát előkelő magyarországi útjára vonatkozó értesülést. Egyértelműen hibás azonban jelenlegi ismereteink szerint Spalatói Tamás adata, amely szerint csak Szent László horvátországi hadjárata terjesztette volna ki a magyar fennhatóságot a Dráva jobb partján fekvő területekre, hiszen komoly argumentumok mutatnak arra, hogy a Magyar Királyság által ellenőrzött terület már ezt megelőzően is a Gvozd-hegység előteréig ért.⁴¹ Mindez azt jelenti, hogy a *Historia Salonitana* öt konkrét adatából csupán kettőt tekinthetünk bizonyítottan helyesnek, egy harmadikat valószínűnek és egy negyediket lehetségesnek – egy tényszerű közlése azonban szinte bizonyosan hibás. Magam tehát úgy látom, hogy szerfölött kockázatos lenne Spalatói Tamás beszámolóját

³⁸ Nada Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1975.² 486.

³⁹ SRH I. 412.

⁴⁰ Ivo Goldstein: Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb 1995. 352.; Neven Budak – Tomislav Raukar: Hrvatska povijest srednjeg vijeka. Zagreb 2006. 105. (a von. rész Neven Budak munkája)

⁴¹ Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 198–202.; Györffy Gy.: Szlavónia i. m. 223–239.; Zsoldos A.: Egész Szlavónia i. m. 274–277.; Körmendi T.: Szlavónia i. m. 369–387.

minden elemében hitelesnek elfogadni Szent László horvátországi hadjáratának történetére.

Egyetlen olyan kútfőnk van, amelynek az adataival a *Historia Salonitana* beszámolója több helyen is részleges vagy teljes egyezést mutat, ez pedig a 14. századi magyar krónikakompozíció. A spalatói főesperes munkája és a legjelentősebb magyar elbeszélő kútfő témánkba vágó passzusai között viszont olyan szoros tartalmi párhuzamok mutatkoznak, amelyek alapján véleményem szerint sokkal feltételezhető filológiai rokonság. Mindkét forrás öt konkrét adatot említ Szent László horvátországi hódításával kapcsolatban (a magyar kútfő esetében ezek közül négyet a 132., az ötödiket pedig a 137. fejezetről szólva vettem számba). Figyelemre méltó, hogy a krónikakompozíció és a *Historia Salonitana* konkrét adatai nagyjából egybevágnak vagy legalábbis igen hasonlóak:

1. Mindkét kútfőnkben a horvátországi hadjárat közvetlen előzményeként szerepel Zvonimir király gyermektelen halála. Ez már csak azért is feltűnő egyezés, mert egyik forrás sem említi viszont a Zvonimir után rövid ideig uralkodó II. István horvát királyt, a Trpimirović-dinasztia utolsó tagját.
2. Mindkét kútfő tudni véli, hogy Szent László nem hivatlanul vonult be Horvátországba: a *Historia Salonitana*ban egy helyi előkelő, a krónikakompozícióban pedig Zvonimir özvegye kér tőle segítséget. Hasonló tartalmú információ másutt csupán a Spalatói Névtelen művében őrződött meg (ott horvát nemesek egy csoportja hívja segítségül a magyar uralkodót), ám ez utóbbi forrást valószínűleg Spalatói Tamás munkájából kivonatolták.
3. A *Historia Salonitana* szerint Szent László egy idegen (szkíta) nép magyarországi betörése miatt nem tudta végül befejezni a hadjáratot, a krónikakompozícióban pedig az áll, hogy Kapolcs kunjainak betörése idején a magyar király éppen „Szlavóniában” tartózkodott. Az 1091-i kun támadásról csak ez a két kútfő tudósít, ami azért is különösen érdekes, mert az Erdély és Kelet-Magyarország ellen intézett akciónak aligha lehetett nyoma a spalatói káptalan túlnyomórészt valószínűleg helyi jellegű történeti feljegyzéseiben – márpedig a kutatás általában ezeket tekinti a *Historia Salonitana* elsődleges forrásbázisának.⁴²

A felsorolt motívumok csakis ebben a két kútfőben fordulnak elő, ráadásul akad köztük olyan (a kun támadás hírének tükröződése a *Historia Salonitana*ban), amelynek megjelenését egy dalmáciai történeti műben nem nagyon tudjuk mással magyarázni, mint egy magyar vonatkozású forrásból (esetünkben a kun betörést idehaza egyedülként említő krónikakompozícióból) való tartalmi átvétellel.⁴³ A közös vonások tehát, ha halványan is, de abba

⁴² *Mirjana Matijević Sokol*: Toma Arhidakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijesti. (Knjižnica hrvatske povijesti i kulture 3.) Jastrebarsko 2002. 338.

⁴³ Pauler Gyula is valószínűnek látta, hogy Spalatói Tamás a kunok támadásáról „valami magyar forrás után” tudósít (Magyar nemzet i. m. I. 447. [317. sz. jegyz.]), ám észrevételét a kutatás nem hasznosította. Az újabb szakirodalom egyáltalán nem számol magyar kútfőkkal a *Historia Salonitana* forrásai között (*Matijević Sokol, M.*: Toma Arhidakon i. m. 335–339.).

az irányba mutatnak, hogy Spalatói Tamás műve és a magyar kútfő között valamiféle filológiai kapcsolat áll fenn.

A filológia kapcsolat iránya — vagyis hogy inkább Spalatói Tamás merített a krónikakompozíció anyagából, mintsem fordítva — más módon is valószínűsíthető. Először is: a dalmáciai történetíró műve a 132. és a 137. krónikafejezet anyagával is tartalmi rokonságot mutat: az előbbivel Zvonimir halálának említése és a horvát segítségkérés motívuma, az utóbbival pedig a horvátországi hadjáratnak véget vető kun betörésről szóló adat köti össze. A 137. krónikafejezetet viszont (Szlavónia fogalmának egyértelműen a 11. század végére utaló értelmezéséből kiindulva) eleve bő másfél évszázaddal korábbra kell kelteznünk, mint Spalatói Tamás 1266–1268 között összeállított munkáját. Másodszor: a kun támadás hírének csak a *Historia Salonitana* kapcsolja össze egyértelműen a horvátországi hadjárat hirtelen lezárásával, a magyar krónikaszerkesztmény nem — és sokkal valószínűbb, hogy a dalmáciai forrás szintetizálta a krónikakompozíció két elszigetelt adatát, mintsem hogy az utóbbi kútfő bontotta volna elemeire Spalatói Tamás híradását. Végül harmadszor: fentebb részletesen is kifejtettem azon álláspontomat, amely szerint a 132. és a 137. krónikafejezet egymástól függetlenül keletkezhetett. Ha csakugyan így volt, akkor szerfelett nehezen lenne elképzelhető, hogy mindkettő összeállítása során a spalatói főesperes művéből merítettek volna. Sokkal könnyebben hihető, hogy a dalmáciai történetíró használta a magyar krónikaszerkesztményt egy olyan redakció formájában, amely már a 132. és a 137. fejezet anyagát is tartalmazta.

A krónikakompozíció és a *Historia Salonitana* közötti filológiai kapcsolat felismerése tovább gyengíti Spalatói Tamás munkájának forrásértékét. Láttuk ugyanis, hogy a 132. krónikafejezet korábbi redakcióját valószínűleg nem tényszerű ismeretekre építve alkották meg, hanem fiktív alapon konstruálták az 1060-as évek közepének eseményeiről beszámoló 99. krónikafejezet mintájára. Amennyiben tehát Spalatói Tamás értesülései a krónikakompozíció 132. fejezetének korábbi redakciós fázisához köthető adatokra vezethetők vissza, akkor nyilvánvalóan legalább annyira megbízhatatlanok, mint a forrásaként használt magyar kútfő adatai. Fentebb három ponton mutattam ki tartalmi rokonságot a krónikakompozíció és a *Historia Salonitana* anyaga között. Nézzük mármost, mit mondhatunk Spalatói Tamás ezen adatainak lehetséges eredetéről és forrásértékéről!

1. Mindkét kútfőnk említi, hogy Zvonimir király örökös hátrahagyása nélkül hunyt el: noha ezt az adatot a krónikakompozíció anyagán belül a 132. fejezet első redakciós fázisához köthetjük, ám ettől függetlenül megbízhatónak tűnik. A horvát uralkodó egyetlen ismert fia, Radovan ugyanis 1083 után többé nem szerepel forrásainkban, és a Zvonimir halálát követő időszakban sem említik mint utódot vagy trónkövetelőt. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy nem élte túl az apját.⁴⁴

⁴⁴ Utolsó említései: CDCr I. 180., 181. – *Klaić, N.*: Povijest Hrvata i. m. 486.

2. A *Historia Salonitana* tudósítása szerint a magyar uralkodót egy „szlavóniai mágnás” hívta segítségül beháborúktól gyötört hazájába. Ez az adat nyilvánvaló párhuzamot mutat a krónikakompozíció azon értesülésével, amely szerint Szent László szintén nem hívatlanul (hanem az özvegy királyné kérésére) avatkozott bele a zűrzavaros horvátországi viszonyokba. A magyar kútfő anyagában ez az információ is a 132. krónikafejezet kétes hitelű első redakciós fázisához köthető, ráadásul semmilyen független forrásunk nem erősíti meg. Mivel Spalatói Tamás is valószínűleg a krónikakompozíció hiteltelennek tűnő adata alapján dolgozta ki a horvát nem magyarországi követjárásának történetét, tanúbizonyosságát nem fogadhatjuk el. Semmiféle egyértelmű és hiteles bizonyítékkal nem rendelkezünk tehát arra nézvést, hogy Szent László horvátországi hadjáratát bárkinek a követsége megelőzte. Ettől függetlenül nagyon is logikus következtetésnek látszik, hogy László király rendszeres kapcsolatban állhatott testvérével, a szomszédos Horvátország királynéjával, és természetesen cseppet sem lehetetlen, hogy Zvonimir egykori hitvese valóban a fivéréhez fordult segítségért – csak éppen pozitív forrásadattal nem rendelkezünk erről. A követjárás lehetőségére dolgozatomnak a történeti rekonstrukcióról szóló részében mindenesetre még visszatérek.
3. Spalatói Tamás a horvátországi hadjárat hirtelen lezárását a kunok kelet-magyarországi betörésével hozza összefüggésbe: a krónikakompozícióban az eseményekkel közel egykorúnak tűnő 137. fejezet tartalmazza azt az adatot, amely szerint Kapolcs támadása idején „László király... az övéivel Szlavóniában volt”. A történetírás ennek megfelelően ezt az információt hitelesnek fogadja el.⁴⁵

Mindemellett azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy Spalatói Tamásnak a krónikakompozíció mellett jól láthatóan más forrásai is voltak az 1091-i horvátországi hadjáratról: vélhetően leginkább a spalatói székeskáptalanban keletkezett korábbi, helyi adatokat tartalmazó feljegyzések.⁴⁶ Valószínűleg ennek köszönhetően őrződött meg nála többek között az a megbízható (és az Oderisius-levél alapján igazolható) információ is, hogy a magyar seregek Szent László idejében még nem foglalták el a dalmáciai városokat.

I. 6. A Spalatói Névtelen gesztája

A kirívó tévedésektől hemzsegő kompilátum Zvonimir király halálának körülményeit és az utána következő eseményeket foglalná össze. Témánkhoz semmilyen hiteles adatot nem szolgáltat: „Zvonimir, a horvátok utolsó királya elhunyt az Úr 1090. [!] évében. Halála után a horvátok sok rosszat követtek el egymással háborúzva és egymás javait feldúlva. A tengerparti városokat is gyászba borították nem kis kárt és romlást hozva rájuk, elragadván asszonyai-

⁴⁵ *Klaić, N.*: Povijest Hrvata i. m. 492.; *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996.² 131.

⁴⁶ *Matijević Sokol, M.*: Toma Arhidakon i. m. 338.

kat és leányaikat, úgyhogy azok már nem mertek kimenni a városaikból. A spalatóiak ebben a bajban nyolc férfiút választottak ki a városból mint bölcsesbeket a bajban. Ezek a férfiak kiválasztottak nyolcukból egyet: Péter nevűt a Kačić [?] nemzetségből, hogy titokban Magyarországra menjen a felséges István [!] királyhoz, és a várost bizonyos feltételek mellett a királyi felség uralma alá adja. Ez el is indult titokban, és megérkezett Korbáviába, és talált ott egy férfit a Gusićok [?] nemzetségből, Péter nevűt, aki jószándékkal a házába fogadta őt. Mikor pedig ez köszönetet mondott, amaz arra kérte, mondja el neki, hová megy és mi okból – és fogadkozott, hogy senkinek sem mondja majd el. Ez esküt vett tőle, és mindent feltárt előtte. Akkor aztán megbeszélték a dolgot egymás közt, és együtt keltek útra, senkinek sem szólva. Megérkeztek a királyhoz, és térdet-fejet hajtva köszöntötték. Akkor a király kikérdezte őket, hogy honnan valók. Ők erre egy felelettel felelték: „Fehér horvátok vagyunk.” Felajánlották neki a Spalato fölötti uralmat egész Horvátországgal. Ezt hallván a király nagy örömmel örvendezett, és előszólítván bölcsseit elmesélte nekik mindazt, ami eljövendő volt. Tüstént sereget állíttatott, és ez az általa összehívott gyülekezet szám szerint százezer emberre rúgott. Egészen a Vas-hegyekig vonultak. Akkor azonban a királynak jelentették, hogy a tatárok [!] népe előzőnlötte Magyarországot, és ő visszafordult Magyarországra.”⁴⁷

A nyilvánvalóan megbízhatatlan tudósítás egyebek mellett elhibázza a magyar király nevét, anakronisztikus módon a tatárokkal azonosítja a Magyarországra támadó „szkíta” népet, és sokszorososan eltúlozta a magyar hadsereg „százezres” létszámát is – hogy csak néhányat tegyünk szövegegyértelmű tévedéseiből. Karácsonyi János joggal minősítette a Spalatói Névtelen gesztáját tökéletesen megbízhatatlan fércműnek,⁴⁸ amelyet Deér József meggyőző álláspontja szerint valószínűleg Spalatói Tamás adatainak torzításával, illetve minden ténytisztelettel alapot nélkülöző, önkényes kibővítésével állítottak össze a 15. században.⁴⁹ Tanúbizonyossága értéktelen, így a továbbiakban én sem hivatkozom rá.

⁴⁷ Zuonimirus rex ultimus Croatorum obiit anno Domini M XC. Post mortem eius Croates multa mala commitebant inter se pugnantes et predantes, et etiam delugibant civitates maritimas facientes eis damna et vituperia non modica, rapientes eorum mulieres et filias, ita quod de civitatibus non audebant exire. Spalatenses super tali negotio elegerunt octo viros de civitate sapientiores super negotiis. Ipsi viri elegerunt unum ex octo nomine Petrum de genere Cacautione[m], ut secreto iret in Hungariam ad serenissimum regem Stephanum, ut daret civitatem sub dominio regie maiestatis cum certis pactis. Et exivit secreto, et venit in Corbaviam, et invenit ibi quemdam virum de genere Gussichiorum nomine Petrum, qui eum benigne accepit in domum suam. Ex hoc gratanti animo explorans ad ipsum dicendo, quo iturus erat et qua de causa, iurans ei quod nulli diceret. Tunc fide ab illo recepta disposuit illi omnia. Tunc loquentes inter se unanimiter profecti sunt utinam nemini narrantes, et venerunt coram rege, et inclinato capite et flexis genibus salutantes regem. Tunc rex interrogavit eos, unde essent. Qui uno responso responderunt „Croates Albi sumus” [offerentes] ei principatum Spalatensem cum tota Croatia. Quo audito rex gavisus est gaudio magno, et vocatis sapientibus suis narravit eis omnia ventura, et statim fecit parare exercitum, et hoc erat congregatio sua ad numerum centum milium hominum, et accipuerunt [!] iter usque ad Alpes Ferreas. Illo autem tempore nuntiatum est regi, quod gens Tartarorum invasisset regnum Hungarie, tunc reversus est Ungariam – Šišić, F.: Priručnik i. m. 321.

⁴⁸ Karácsonyi J.: Zátanyok i. m. 10–18.;

⁴⁹ Deér J.: Külpolitika i. m. 84–85. (211. sz. jegyz.)

I. 7. Az 1091. évi hadjárat forrásbázisának összegzése

A forráskritikai vizsgálat alapján a következő adatok tűnnek megbízható hitelesnek és igazolhatónak Szent László horvátországi hódításával kapcsolatban:

1. A hadjáratra kétséget kizáróan 1091-ben került sor (Dragus prior oklevele alapján).
2. Az Oderisius-levél tanúsága szerint 1091 nyarán László király még nem tekintette befejezettnek „szlavóniai” hódításait.
3. A további előrenyomulásról a magyar uralkodónak valószínűleg a kunok kelet-magyarországi betörése miatt kellett lemondania. Ez az értesülés kizárólag Spalatói Tamásnál szerepel ebben a formában, azonban a 137. krónikafejezet segítségével (amelyet egyébként véleményem szerint a *Historia Salonitana* szerzője is felhasznált) gyakorlatilag egykorúnak tűnő forrásadattal is megerősíthető.
4. Dragus oklevele szerint a hadjárat végeztével László király az unokaöccsét, Álmost állította a meghódított területek élére mint horvát királyt.

Mindössze ezt a néhány tényt tudhatjuk többé-kevésbé bizonyosan a 11. századi magyar történelem egyik legfontosabb külpolitikai akciójáról. Ezek köré kell felépítenünk részben az események háttéréhez némi közvetett adalékot szolgáltató egyéb forrásaink adatait, részben pedig a saját következtetéseinket a történeti rekonstrukció során.

II. A 1091. évi hadjárat történetének rekonstrukciója

Szent László horvátországi hódítását illetően sajnos csak nagyon kevés egyértelmű adattal rendelkezünk. A forráshiány következtében témánk kutatói nem egy esetben merész következtetésekre kényszerültek, majd ezeket a későbbi történetírók már tényként fogadták el, így sokszor hipotézis épült hipotézisre. Az alábbiakban tehát a dolgozatom első felében foglalt forráskritikai megállapításokra építve szándékom szerint pontosítani vagy korrigálni próbálok a szakirodalom korábbi megállapításait az 1091-i hadjárat történetének legfontosabb kérdéseivel kapcsolatban

II. 1. A hadjárat időpontja

Szent László horvátországi háborújának évét egyértelműen meghatározza Dragus zárai prior oklevele, amelyet keltezése szerint 1091-ben bocsátottak ki, „abban az időben, amikor László, a magyarok királya Horvátországot lerohanván” meghódította.⁵⁰ Ezen belül leginkább tavaszra vagy kora nyárra helyezhetjük a hadjárat idejét, hiszen Szent László valószínűleg 1091 nyarán írathatta Oderisius montecassinói apátnak azt a levelét, amelyben már beszámol

⁵⁰ DHA I. 273.

„csaknem egész Szlavónia” megszerzéséről.⁵¹ Ugyanerre az eredményre jutunk egyébként akkor is, ha az 1091-i események relatív kronológiájából indulunk ki. A somogyvári apátság felszentelését a kutatás okkal keltezi az 1091-i esztendőn belül szeptember 1-re,⁵² hiszen ezen a napon ülték az új szerzetesközösség patrónusának, Szent Egyednek az ünnepét. Ha mármost figyelembe vesszük, hogy az ünnepen személyesen megjelenő László királynak ezt megelőzően nemcsak a Száván túlról visszatérnie, de még a kunokkal is el kellett bánnia, úgy Kapolcs támadását a legvalószínűbben 1091 nyarára tehetjük, a horvátországi hadjáratot pedig tavaszra vagy kora nyárra.

II. 2. A hadjárat horvátországi előzményei

A krónikakompozícióban és Spalatói Tamás művében is említett Zvonimir királyt a kései középkorban kialakuló történeti hagyomány az önálló Horvátország egyik legjelentősebb uralkodójának tekintette.⁵³ Trónra kerülésének körülményei nem tisztázottak. A forrásainkban 1074-ig szereplő IV. Krešimirt az öröklés rendje szerint inkább unokaöccsének, István hercegnek kellett volna követnie az ország élén, 1075-ben mégis azt Zvonimirt koronázták meg, aki nem volt a Trpimirović-dinasztia tagja – István pedig három esztendővel később, 1078-ban kolostorba vonult (vagy kolostorba kényszerítették).⁵⁴ Az új horvát király minden jel szerint erős központi hatalmat épített ki: forrásaink legalábbis nem tudósítanak semmilyen komolyabb belső ellentétről Zvonimir uralkodásának csaknem másfél évtizedes időszakából.⁵⁵ Kapcsolatai Magyarországgal kiválóak lehettek, hiszen még trónra lépte előtt, valamikor az 1060-as évek közepén (esetleg kevéssel korábban) feleségül vette I. Béla magyar király Ilona nevű leányát,⁵⁶ így sógorságba került I. Gézával és Szent Lászlóval. Örököszt azonban nem hagyott hátra, mivel egyetlen fia, Radovan minden bizonnyal még 1083-ban elhunyt.⁵⁷ Zvonimir 1089-ben bekövetkezett halála⁵⁸ ezért mély belpolitikai válságba taszította Horvátországot, amit csak tovább

⁵¹ DHA I. 272. – Véleményem lényegileg egybevág Pauler Gyula álláspontjával, ám más úton jutottam ugyanarra az eredményre. Pauler azért keltezte a hadjáratot 1091 első felére, mert szerinte Dragus oklevelét a mondott esztendő júliusában bocsáthatták ki (Horvát-Dalmátország i. m. 207–208.; *Uő*: Magyar nemzet i. m. 446. [313. sz. jegyz.]). Mint azt dolgozatom forráskritikai fejezetében részletesebben is kifejtettem, ez a keltezés nézetem szerint hibás: Dragus oklevele valójában 1091. december 25. és 31. között készülhetett.

⁵² Neumann T.: A somogyvári i. m. 45.

⁵³ Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. (Szomszéd népek történelme) Bp. 2011. 83.

⁵⁴ CDCr I. 164–165.

⁵⁵ Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. 381–394.

⁵⁶ Azonosítására l. Wertner Mór: Az Árpádok családi története. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár LI.) Nagybecskerek 1892. 160–163.

⁵⁷ Ld. 44. sz. jegyz.

⁵⁸ Zvonimir halálának időpontja egyetlen forrásunkban sem szerepel, ám II. István horvát király éves kelet nélkül, szeptember 8-i dátum alatt kibocsátott (és hitelt érdemlő megfontolások alapján 1089-re keltezett) oklevelében „a minap elhunyt Zvonimir királyként” említik (a nuper rege defuncto Suinimiro – CDCr I. 188.), így minden bizonnyal ugyanebben az évben halhatott meg (*Ferdo Šišić*: O smrti hrvatskoga ralja Zvonimira. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 8. [1905] 1–5.).

súlyosbított, hogy utódául az uralkodásra már teljesen alkalmatlannak tűnő II. Istvánt koronázták meg – a fentebb említett Trpimirović István herceget, aki 1078-ban szerzetesnek állt. Az idős és valószínűleg súlyos betegségtől gyötört⁵⁹ ember nemhogy elődje eredményes politikáját nem tudta folytatni, de országa egységét sem volt képes megőrizni. Rövid uralma alatt Horvátországban minden jel szerint névlegessé vált a királyi fennhatóság: vélhetően függetlenedett a Neretva vidéke és a korábban uralkodói központnak számító Tennen (Knin) környéke is.⁶⁰ Forrásainkból még az sem derül ki, hogy II. István meddig viselte királyi címét.⁶¹ Valószínűleg még 1090-ben (esetleg 1091 elején) meghalt,⁶² ám elvileg az sem elképzelhetetlen, hogy éppen Szent László seregei üzték el.

II. 3. A hadjárat lehetséges okai és céljai

A horvátországi bevonulás közvetlen előzményeként a krónikakompozíció 132. fejezete arról tudósít, hogy Zvonimir özvegye „László király segítségével könyörgött Jézus Krisztus nevében.”⁶³ Spalatói Tamásnál ezzel szemben azt olvashatjuk, hogy a magyar uralkodót egy hazájából elmenekült „szlavóniai mágánás” biztatta beavatkozásra.⁶⁴ Mivel a dolgozatom forráskritikai fejezetében részletezett filológiai megfontolásokból adódóan egyik kútfő tanúbizonyságát sem tekintem hitelesnek, véleményem szerint nem rendelkezünk egyértelmű bizonyítékkal arra nézvést, hogy horvát részről bárki is segítségért fordult volna Szent Lászlóhoz.

Logikai alapon azonban mégsem lehet kizárni, hogy az 1089-től egyre súlyosbodó anarchia viszonyai közepette Zvonimir özvegye valóban testvére támogatásával próbálta felszámolni a belpolitikai válságot vagy akár csak megerősíteni saját helyzetét. Ilona és László követek útján feltételezhetően kapcsolatban állt egymással, és az özvegy királyné alighanem rendszeresen tájékoztatta a fivérét a horvátországi fejleményekről. Ma már nem tudhatjuk, hogy a kettejük közötti érintkezés pusztán a hírek továbbítására korlátozódott-e, vagy Ilona valóban kifejezetten segítséget kért Lászlótól. Lehetséges, hogy a magyar király csakugyan a testvére hívására lépte át hadseregével a határt⁶⁵ – de legalább ennyire hihetőnek tűnik az is, hogy miután Ilona híradásaiból értesült a kaotikus horvátországi viszonyokról, kéretlenül is jó alkalmat látott a területi terjeszkedésre (a háború alább részletezendő lehetséges indítékai alapján az utóbbi lehetőség mindenestre valamivel hihetőbbnek tűnik). Azt ellenben

⁵⁹ Kolostorba vonulása alkalmával maga István hivatkozott megromlott egészségi állapotára (CDCr I. 164.) – mivel azonban nem tűnik lehetetlennek, hogy Zvonimir egyetlen szoba jöheto vétejtársaként a herceg nem önszántából választotta 1078-ban a spalatói Szent István protomártír monostor magányát, ennek az adatnak a hitele véleményem szerint nem áll minden gyanú felett.

⁶⁰ Budak, N. – Raukar, T.: Hrvatska povijest i. m. 140–141. (a von. rész Neven Budak munkája)

⁶¹ Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. 489–491.

⁶² Utolsó keltezhető okleveles említése 1089-ből való: CDCr I. 190.

⁶³ SRH I. 406.

⁶⁴ Historia Salonitana 92.

⁶⁵ Spalatói Tamás híradása alapján ezt a lehetőséget valószínűsíti: Deér J.: Külpolitika i. m. 87.; Uő: A magyar–horvát államközösség kezdetei. In: Uő: Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947. I–II. [Historia incognita 13.] Máriabesnyő–Gödöllő 2005. I. 37.); Makk F.: Külpolitika i. m. 129.

szerfelett valószínűtlennek gondolom, hogy Szent László egy hozzá menekült horvát előkelő tanácsai nyomán indította volna útnak seregeit a tengeremellékre.⁶⁶ A zavarosban halászó helyi arisztokrácia ugyanis nem sok jót remélhetett a saját országát is kérlelhetetlen eréllyel kormányzó magyar uralkodótól, azt pedig különösen nehezen képzelhetjük el, hogy a dinasztikus külpolitika korában László király bármilyen horvát előkelővel úgy kötött volna alkut a hadjáratról, hogy nem tájékozódott előbb a tulajdon testvérénél.⁶⁷

Mivel forrásainktól érdemi útbaigazítást nem várhatunk, elsősorban logikai megfontolásokra hagyatkozva kell tovább vizsgáljunk a hadjárat lehetséges okait és céljait. Az előbbieket között Deér József elsősorban a dinasztikus politikára jellemző motívumokat emelt ki. Meglátása szerint Szent László horvátországi hadjárata — és különösen annak a krónikakompozíció 132. fejezetében olvasható leírása — a „famiális beavatkozás” iskolapéldáját állítja elének, amelynek fő elemei: a rokon személyes segítségül hívása, a teljes jóvátétel és a hálaajándék.⁶⁸ Deér ezeket a korabeli „dinasztikus familiaritás és az abból fakadó beavatkozó politika” tipikus elemeiként azonosította.⁶⁹ Véleményem szerint a 132. krónikafejezetet évtizedekkel az események megtörténte után, több redakciós fázisban állítottak össze, így talán éppen azért szerepel benne vegytiszta formában a dinasztikus beavatkozás idealizált modellje, mert nem tényszerű beszámolóval, hanem utólag kidolgozott történetírói fikcióval van dolgunk. László király és Ilona királyné rokonságának motívumát persze semmilyen filológiai megfontolásból nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hadjárat hátterének felvázolása során, az viszont távolról sem tűnik egyértelműnek, hogy ez lett volna az elsődleges indok.

A hadjárat lehetséges célja egyértelműen a területszerzés lehetett, majd pedig a meghódított vidék fölötti uralom tartós biztosítása. Ezt a közhelyszerű megállapítást azért kell hangsúlyoznunk, mert a krónikakompozíció 132. fejezetének megbízhatatlan tudósítása szerint László tulajdonképpen nem is magának foglalta el Horvátországot, hanem Ilonának.⁷⁰ Hitelt érdemlő forrásban azonban ilyesminek nyoma sincsen.

Tudatos területszerzési törekvéseket sejtet az is, hogy László király a hadjáratot igen körültekintően előkészítette, és főleg hogy nagy türelemmel kivár-

⁶⁶ Vö. Deér J.: Külpolitika i. m. 87.

⁶⁷ Györffy György összekapcsolja a magyar krónikakompozíció és a Historia Salonitana vonatkozó adatát, és ezekből kiindulva két horvát követségről beszél. Ezek közül az első Ilona királynétól érkezett volna még II. István uralkodása idején, ám tagjainak végül dolgukvégezetlen kellett távoznuk a magyar udvarból, mert László – aki Györffy szerint egyrészt „a jognak és igazságnak a maga korában ritka védelmezője volt”, másrészt csakis védekező háborúkat viselt, ráadásul a pápasággal sem akart szembekerülni — nem volt hajlandó beavatkozni és letaszítani a Trpimirović-dinasztia egyik tagját. A második követséget ezek után egy horvát előkelő vezette volna II. István halála után, és neki már sikerült volna meggyőzni a magyar uralkodót (A „lovagszent” uralkodása [1077–1095]. Történelmi Szemle 20. [1977] 558.). Györffy véleményével magam már csak azért sem értek egyet, mert nehezen hihetőnek gondolom, hogy László király előbb visszautasította volna az özvegy királyné (vagyis tulajdon testvére) kérését, majd kötélnék állt volna egy ismeretlen horvát előkelő hívására.

⁶⁸ Deér J.: Államközösség i. m. 36.

⁶⁹ Deér J.: Államközösség i. m. 35.

⁷⁰ SRH I. 406.

ta a legalkalmasabb időpontot a támadásra. Egyfelől gondos szervezést mutat a hadjárat magyarországi előkészítése. Horvátország közvetlen szomszédságában, a Dráva és a Gvozd közötti területen Szent László kevéssel a támadás előtt (véleményem szerint a legvalószínűbben 1089-ben vagy 1090-ben)⁷¹ alapította meg a zágrábi püspökséget. Az új egyházmegyére és főpásztorára — a területén élő lakosság lelki szükségleteinek ellátása és az eretnekek térítése mellett — alighanem a gyepű belső oldalának megszervezésében és a Horvátország felé vonuló hadak útvonalának biztosításában is fontos feladatok hárultak.⁷² Másfelől igen nagy tudatosságot láthatunk a hadjárat időzítésében is. Szent László ugyanis nem közvetlenül Zvonimir király halála után indította harcba a seregeit (pedig Ilona királyné alighanem már II. István trónra léptével és a zürzaváros állapotok beköszöntével nehéz helyzetbe kerülhetett), hanem csak két esztendővel később, amikor már szinte minden feltétel az ő terveinek kedvezett mind a horvát területeken, mind pedig azok tágabb külpolitikai környezetében, az észak-adriai térségben is. Horvátországban a belpolitikai válság következtében ekkorra tökéletesen szétszilárdott a központi hatalom,⁷³ így az egységes vezetés alatt álló magyar sereggel szemben nem maradt összehangolt hadmozdulatokra képes, számottevő helyi katonai erő. Az észak-adriai térség külpolitikai viszonyai ismereteink szerint szintén éppen 1091 elejére alakultak úgy, hogy a horvát területekkel és a dalmáciai kikötővárosokkal kapcsolatban ambíciókat tápláló többi hatalmak egyike sem tudhatott érdemben fellépni a magyar hódítás ellen. Velence még talán a normannoktól elszenvedett 1084 évi súlyos tengeri vereség következményeit nyögte.⁷⁴ A pápaság 1090 és 1092 között az investitúraharc egyik legválságosabb periódusát élte meg.⁷⁵ Bizáncot pedig 1091 tavaszán a besenyőkkel vívott harcok kötötték le.⁷⁶ Ezek a hatalmak tehát

⁷¹ *Körmendi Tamás*: A zágrábi püspökség alapítási éve. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2012. 329–341.

⁷² *Hóman Bálint*: A zágrábi püspökség alapítási éve. Turul 28. (1910) 113.; *Körmendi T.*: Zágrábi püspökség i. m. 341. – Deér József a zágrábi püspökség megalapítását ugyan nem hozza összefüggésbe a horvátországi expanzió szándékával, ám az új egyházmegye létrejötté szerinte is kedvezett a hadjárat előkészületeinek (Államközösség i. m. 38.).

⁷³ *Klaić, N.*: Povijest Hrvata i. m. 489–491.

⁷⁴ A köztársaság hajóhadát 1084 őszén Korfu közelében gyakorlatilag megsemmisítették a normannok: ez volt a velencei flotta addigi talán legsúlyosabb veresége (*Heinrich Kretschmayr*: Geschichte von Venedig. I–II. Gotha 1905. I. 165.). Anna Comnène ugyan arról is beszámol, hogy a velenceiek még ugyanebben az évben újabb hajóhadat szereltek fel, és Buthrotum mellett visszavágtak a kudarcért (Anna Comnène: Alexiade. I–IV. Ed. Bernard Leib. Paris 1967–1989. II. 54.), de ezt az adatot a kutatás elutasítja, mivel egyfelől valószínűtlen, hogy a korszak viszonyai között rövid néhány hónap alatt valóban sikerülhetett volna felállítani egy ütőképess flottát, másfelől az egyébként igen részletes velencei feljegyzésekben erről az állítólagos második tengeri csatáról szó sem esik (*John Julius Norwich*: Venice: The Rise to Empire. I–II. London 1977. I. 96.).

⁷⁵ IV. Henrik német-római császár támadása elől II. Orbán pápa 1090-ben Rómából a szövetséges dél-itáliai normannokhoz menekült, és csak a császár 1092-i canossai vereségét követően, 1093-ban térhetett vissza székvárosába (*Bruno Gebhard – Karl Jordan*: Investiturstreit und frühe Stauferzeit 1056–1197. [Handbuch der deutschen Geschichte 4.] München 1971. 6 55–56.).

szintén nem voltak abban a helyzetben, hogy a magyar expanzió útjába álljanak.

Szent László eredetileg minden bizonnyal a dalmáciai városok elfoglalását is tervbe vette. Az Oderisius-levél többször idézett, „már csaknem egész Szlavónia” megszerzését említő passzusának tanúbizonysága szerint a magyar uralkodó 1091 nyarán még befejezetlennek tekintette a hadjáratot.⁷⁷ Mivel az év első felében — mint azt dolgozatomnak a meghódított területek kiterjedésével kapcsolatos részfejezetében alább igazolni próbálok — a magyar hadak a Gvozdot és a Velebitet már elfoglalták, így ezt a megjegyzést leginkább a tengeremlék megszerzésére irányuló megvalósulatlan tervekkel lehet magyarázni. Tudjuk ezenfelül, hogy a „Szlavóniában” tartózkodó László király csak a kunok támadása miatt tért vissza Magyarországra. Ez szintén arra utal, hogy „Szlavóniában” is lett volna még tennivalója. A tengerparti terjeszkedéssel Szent Lászlónak a területgyarapításon túl az lehetett a célja, hogy kijusson az Adriai-tengerre, és ezzel megnyissa országa számára az Itália felé vezető vízi útvonalakat.⁷⁸ Miután azonban 1091-ben nem sikerült megszereznie a dalmáciai kikötővárosokat, a ránk maradt adatok tanúsága szerint többé nem próbálkozott ezek elfoglalásával.⁷⁹

A fentiek fényében az 1091-i horvátországi hadjáratot Szent László részéről mindenekelőtt gondosan megtervezett és türelmesen előkészített külpolitikai lépésnek kell tekintenünk, és csak másodlagosan dinasztikus beavatkozásnak. A magyar király és Zvonimir özvegye közötti szoros rokoni kapcsolatra adott esetben talán ürügyként is hivatkozhattak, ám a területszerzés szándéka sokkal

⁷⁶ A birodalom dunai határa mentén már évek óta súlyos veszedelmet jelentő besenyők 1091 tavaszán szövetséget kötöttek Cahasz szmirnai emírrrel, és csaknem Konstantinápolyig nyomultak (Louis Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása. [Varia Byzantina – Bizánc világa I.] Bp. 1999.² 283–284.).

⁷⁷ Deér J.: Külpolitika i. m. 85–86.; Uő: Államközösség i. m. 39.; Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. 492.; Makk F.: Külpolitika i. m. 131. – Kapitánffy István szerint ezt a feltételezést cáfolná, hogy sem László, sem pedig a Dragus oklevelében 1091 végén horvát királyként említett Álmos nem használta az önálló horvát uralkodók intituliójában kétségkívül szereplő „rex Dalmatie” címet (Hungarobyzantina. Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban. Bp. 2003. 68.). Álláspontja azonban véleményem szerint nem meggyőző. Egyfelől nem világos, hogy a ténylegesen meg nem hódított Dalmáciára utaló királyi cím elhagyása Álmos neve mellől a hadjárat után miért hordozna bármiféle információt Szent Lászlónak a hadjárat előtti terveiről. Másfelől maga László a horvát királyi címet sem használta 1091 után kelt hiteles okleveleiben (DHA I. 282., 299.), így természetesnek kell tekintenünk, hogy Dalmácia királyaként sem intitulálta magát. Álmos horvát királyi címéről pedig kizárólag egy névleges bizánci fennhatóság alatt álló dalmáciai város vezetőjének az oklevele tájékoztat, vagyis egy olyan személyé, aki hivatalánál fogva valószínűleg akkor sem nevezte volna a baszileusszal szemben Dalmácia királyának a magyar uralkodó unokaöccsét, ha történetesen Álmos használta volna is ezt a címet.

⁷⁸ Deér J. Külpolitika i. m. 85.; Györffy Gy.: Lovagszent i. m. 558.; Kapitánffy I.: Hungarobyzantina i. m. 68.

⁷⁹ Hóman Bálint ugyan tudni véli, hogy 1092-ben vagy 1093-ban László király unokaöccse, a nagybátyja jóvoltából 1091-ben horvát királyi címhez jutó Álmos hadjáratot tervezett a bizánci fennhatóság alatt álló dalmáciai területek ellen (Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. I–V. Bp. 1935.² I. 344.), azonban ezt az adatot a kutatás újabban a Szent László halálát közvetlenül követő időkre, 1095 második felére vonatkoztatja (Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I–II. Főszerk. Székely György. [Magyarország története tíz kötetben I.] Bp. 1984. II. 943. [a von. rész Györffy György munkája]; Makk Ferenc: Szent László és a Balkán. In: Uő: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998. 175.).

hangsúlyosabb motivációnak tűnik. László számára minden jel szerint fontosabb volt a hódítás tartós sikerének biztosítása, mintsem Ilona sérelmeinek megtorlása: ellenkező esetben ugyanis közvetlenül Zvonimir halála után, a horvátországi belpolitikai válság első jeleire útnak indította volna seregét a tengermellékre – és nem várt volna addig, amíg a külpolitikai körülmények megfelelően alakulnak. A magyar uralkodó valószínűleg a dalmáciai városokra is megpróbálta volna kiterjeszteni az uralmát, ám a kun betörés ebben megakadályozta.

II. 4. A hadjárat útvonala és eseményei

A horvátországi háború eseményeiről részletesebben csupán Spalatói Tamás tudósít, ám egyrészt az ő híradása is csak kevés konkrét adatot tartalmaz, másrészt a forrásértéke is vitatható. A dalmáciai kútfő mindenestre arról számol be, hogy a magyar hadak előbb akadálytalanul birtokba vették a Dráva és a Gvozd közötti síkságot, majd a Vas-hegyek (*Alpes Ferree*) közé érve némi ellenállásba ütköztek, ám hamar felülkerekedtek a politikailag megosztott és így összehangolt védekezésre képtelen horvát erők fölött.⁸⁰

A történeti kutatás általában erre a tudósításra építve mutatja be Szent László horvátországi hadjáratának eseményeit.⁸¹ Spalatói Tamás értesülései azonban egyfelől a forráskritikai vizsgálat során bizonytalan eredetűeknek tűntek, másfelől a most felsorolt adatai között olyan is akad, amelyet történeti érvek alapján is cáfolhatunk: indokolt tehát egyenként is mérlegelnünk őket. Mindenekelőtt egyértelműen kizárható, hogy a Dráva és a Gvozd-hegység közötti területet (vagyis a későközépkori értelemben vett Szlavóniát) csak Szent László hódította volna meg 1091-ben.⁸² A Dráva és a Száva közötti síkság valószínűleg már az államalapítás időszakában erős magyar fennhatóság alatt állhatott, a Száva és a Gvozd közötti területet pedig véleményem szerint a 11. század második felében (de mindenképpen a horvátországi hadjárat előtt) kerülhetett szorosabb magyar ellenőrzés alá.⁸³ Amennyiben csakugyan így volt, az egyzersmind azt is jelenti, hogy Spalatói Tamás másik adata — amely szerint László király hadai csupán a Vas-hegyek közé érkezve kényszerültek harcra — akár helytálló is lehet: a magyar seregek ugyanis itt, a Gvozdban léptek először ellenséges területre. Hasonlóképpen logikusnak tűnik az a következtetés, hogy a korábban II. István fennhatóságát is elutasító horvát oligarchák szétforgácsolt erői valóban nem jelenthettek komoly akadályt a támadás útjában.⁸⁴

A magyar sereg Pauler Gyula szerint ugyanazon a hadiúton vonulhatott fel, amely a késő Árpád-korban is összekötötte Magyarország központi területeit és az adriai tengerpartot. Ezt az útvonalat Pauler döntően 13. századi adatok alapján rekonstruálta.⁸⁵ Tetszetős feltételezésének azonban súlyos fogyatékos-

⁸⁰ *Historia Salonitana* 92.

⁸¹ *Pauler Gy.*: Magyar nemzet i. m. I. 157.; *Deér J.*: Külpolitika i. m. 86.; *Klaić, N.*: Povijest Hrvata i. m. 491–495.

⁸² *Pauler Gy.*: Horvát-Dalmátország i. m. 198–202.; *Györffy Gy.*: Szlavónia i. m. 223–239.; *Zsoldos A.*: Egész Szlavónia i. m. 274–277.

⁸³ *Körmendi T.*: Szlavónia i. m. 383–387.

⁸⁴ *Budak, N. – Raukar, T.*: Hrvatska povijest i. m. 140–141. (a von. rész Neven Budak munkája)

sága, hogy semmilyen egykorú forrás nem támasztja alá – és akármennyire logikus gondolatnak tűnik is a domborzathoz és a vízrajzi adottságokhoz alkalmazkodó középkori úthálózat viszonylagos állandóságából kiindulni, a későbbi kutatások jó néhány részlettel kapcsolatban megkérdőjelezték Pauler rekonstrukcióját.⁸⁶ Györffy György (alighanem nagyrészt Pauler iménti feltételezésére építve) már egyenesen azt valószínűsítette, hogy a Horvátország ellen induló magyar főszereg egészen az adriai partokig menetelt, és ott bevette Tengerfehérvárat, segédsapataik pedig részint a horvát hegyvidéket és Tennent, részint pedig Bosznia keleti részét foglalták volna el.⁸⁷ Forrásaink azonban ennek az elképzelésnek egyetlen elemét sem igazolják. Szent László hadseregének útvonaláról így sajnos semmi biztosat nem tudunk mondani, a hadjárat eseményeivel kapcsolatban pedig be kell érünk annyival, hogy a magyar hadsereg a Gvozdban húzódó horvát határ áttörésekor némi ellenállással szembesült, azonban az elszigetelt ellenséges csapatokat valószínűleg könnyen legyőzte.

II. 5. A kun betörés és a horvátországi hadjárat vége

A krónikakompozíció 137. fejezetében arról olvashatunk, hogy László király „Szlavóniában” tartózkodott, amikor a kunok Kapolcs vezetésével megtámadták Erdélyt és Kelet-Magyarországot.⁸⁸ Legfontosabb hazai elbeszélő kútforúk ismeretlen redaktorai ezt az értesülést még nem hozták összefüggésbe a horvátországi hadjárat befejezésével. Spalatói Tamás azonban — aki véleményem szerint éppen a krónikakompozíciót használta műve témánkba vágó feje-

⁸⁵ Véleménye szerint a hadiút két ágon indult Székesfehérvárról, és az egyik ága északról, a másik pedig délről kerülte meg a Balatont. A két ág egyesülése után az út Segesden át haladt a Drávaig, majd Vaskánál átkelt a folyón. Ezután nyugat felé fordulva elhaladt a Kalnik-hegység alatt, és a Krapina völgyén át közelítette meg Zágrábot. Itt átkelt a Száván, majd a Túrmezőn keresztülvágyva a Kulpán is. Végül Toplicán és Bihácson keresztül jutott el a Gvozd-hegységbe, vagyis a Spalatói Tamás által említett Vas-hegyek közé (Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 212.; *Uő*: Magyar nemzet i. m. I. 156–157.).

⁸⁶ Glaser Lajos számos elemében pontosította vagy korrigálta Pauler eredményeit, elsősorban a Balaton és Zágráb közötti útszakasz vonatkozásában. Itt ugyanis Pauler valószínűleg indokolatlanul iktatta be a Segesdet, Vaskát és a Kalnik-hegységet érintő hatalmas vargabetűt. Valószínűbbnek látszik, hogy a hadiút a Balatontól a lehető legrövidebb vonalon haladt Zágráb irányába, és Zákánynál kelt át a Dráván (Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. I. Századok 113. [1929] 143–145.). Glaser persze Paulerrel ellentétben késő középkori forrásokat is vallatóra fogott, ám ha ennyire eltérő kép körvonalazódik az úthálózatról a késő Árpád-kori, ill. a 15. századi okleveles anyag alapján, akkor véleményem szerint semmi sem bizonyítja, hogy a 11. századi hadiút vonalára minden tekintetben megnyugtatóan következtethetnénk a 13. századi adatokból.

⁸⁷ Györffy Gy.: Lovagszent i. m. 558. – Szent László állítólagos boszniai hódítására viszont az Oderisius-levél intitultiójából következett: itt ugyanis a magyar uralkodó Moesia királyának (Messie rex) mondja magát, amivel Györffy szerint a Száva jobb partján, a Pozsega-havasával szemben fekvő területek fölötti uralmára utalna. Makk Ferenc kutatásai nyomán azonban igen valószínű, hogy Moesia ebben az esetben inkább a Morava és a Drina közé eső területeket jelentheti, ill. ezen felül a magyar uralkodónak a Bizánci Birodalom al-dunai Parisztrion tartományára támasztott igényére utal (Külpolitika i. m. 132.; Szent László és a Balkán i. m. 174.). Ezt figyelembe véve pedig nincs okunk azt feltételezni, hogy a horvátországi hadjárat idején bármiféle magyar seregtestek betörték volna Boszniába.

⁸⁸ rex autem Ladislaus cum suis in Sclavonia fuerat – SRH I. 412.

zetének egyik forrásaként — már egyértelműen arról ír, hogy Szent Lászlót egy „szkíta” nép támadása szólította el Horvátországból.⁸⁹

A kritikai vizsgálat eredményei szerint a 137. krónikafejezet az eseményekkel csaknem egykorú, kiemelkedően hiteles beszámolót őrzött meg számunkra. A *Historia Salonitana* talán éppen ezt az adatot kapcsolja össze a 132. krónikafejezet (valamint további ismeretlen kútfők) anyagával, amikor Szent László horvátországi hadjáratának befejezését meggyőző módon a kun támadással magyarázza. A kutatás nemcsak hogy elfogadja ezzel kapcsolatban a dalmáciai kútfő véleményét, de egyenesen ennek alapján keltezi a horvátországi hadjárat évére, 1091-re a krónikakompozícióban év megadása nélkül szereplő kun betörést.⁹⁰

Kapocs támadását Pauler Gyula még a bizánci diplomácia mesterkedéseivel magyarázta. Véleménye szerint a horvátországi hadjárat veszélyeztette a keleti birodalom dalmáciai érdekeit, ezért Bizánc azzal igyekezett László királyt és seregeit eltávolítani a tengeremlékről, hogy a magyar hátország ellen küldte a kunokat.⁹¹ Pauler álláspontja mellett elsősorban az szót, hogy zökkenőmentesen beilleszthető volt a korszak külpolitikai viszonyairól alkotott képbe. 1091 tavaszán ugyanis a besenyők áttörték a Bizánci Birodalom al-dunai határát. A betolakodókat csak a Trák-tenger partvidékének közelében sikerült megállítani, ám az 1091. április 29-i levunioni csatában a bizánciak végül a kunokkal szövetségben megsemmisítő győzelmet arattak a besenyők fölött.⁹² Szent László horvátországi hadjárata ekkor már javában tarthatott. Ha tehát azt feltételezzük, hogy a bizánci zsoldban álló kunok a levunioni csata után késedelem nélkül északra vonultak, akkor nagyjából 1091 tavaszának végén vagy nyarának elején törhettek Magyarországra – vagyis éppen akkor kényszerítették Szent Lászlót visszatérésre, amikor amúgy is keltezni szokás a horvátországi hadjárat végét.

Az első olvasatra kétségkívül meggyőző elképzeléssel kapcsolatban mégis jogosnak látszó kételyeink lehetnek, mégpedig leginkább azért, mert a magyar krónikakompozíció megbízhatónak tekintett 138. fejezete szerint László király 1092-ben „lerohanta Oroszországot, mert „a kunok az ő tanácsukra jöttek be Magyarországra.”⁹³ Ennek alapján ma már egyértelműen úgy látjuk, hogy Kapocs seregei 1091-ben Vaszilko tyerebovli fejedelem biztatására törtek magyar területre.⁹⁴ Noha a horvát kutatás többnyire még mindig nem számol forrásaink negatív tanúságtételével,⁹⁵ ma már csaknem bizonyosnak tekinthetjük,

⁸⁹ *Historia Salonitana* 94.

⁹⁰ Pauler Gy.: *Magyar nemzet* i. m. I. 447. (317. sz. jegyz.)

⁹¹ Pauler Gy.: *Magyar nemzet* i. m. I. 158. – Deér J.: *Államközösség* i. m. 39.; Györffy Gy.: *Lovagszent* i. m. 559.

⁹² Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Bp. 2001. 318.

⁹³ rex gloriosus invasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intraverunt – SRH I. 414.; magyar fordítására l. Képes krónika 91. (Bollók János)

⁹⁴ Makk F.: *Külpolitika* i. m. 146.; *Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. 135–136. – Györffy György szerint a 138. krónikafejezetben említett, Vaszilko elleni büntetőhadjárattal Szent László nem az 1091-i betörést bosszulta volna meg, hanem egy másik kun támadást, amelyet 1092-ben Ákos vezetett a magyarok ellen (Lovagszent i. m. 560.). Ez utóbbira azonban valószínűleg nem a tyerebovliak zsoldjában került

hogy az 1091-i kun betörést nem a bizánci diplomácia készítette elő. Így pedig Szent László horvátországi hadjáratának hirtelen lezárását sem lehet a keleti birodalom külpolitikai törekvéseiből levezetni – még akkor sem, ha a dalmáciai városok fölötti uralomra igényt formáló Bizáncban valószínűleg örömmel hallották, hogy a Dalmáciát veszélyeztető magyar hadak távoztak a tengeremlékről.

II. 6. A meghódított területek kiterjedése

Szent László horvátországi területfoglalásának mértékéről két elbeszélő forrásunk tartalmaz szűkszavú adatokat. A krónikakompozíció 132. fejezete szerint a testvére kérésére hadba vonuló magyar uralkodó Horvátországot és Dalmáciát egészen (*integraliter*) visszaszolgáltatta Zvonimir özvegyének.⁹⁶ Ez nyilván azt jelentené, hogy előzőleg mindkét területet meghódította – csakhogy a krónikakompozíció ezen adata forráskritikai szempontból is problematikusnak bizonyult, és a történeti kutatás sem tekinti hitelesnek.⁹⁷ Spalatói Tamásnál ezzel szemben az áll, hogy László király serege végül nem jutott el a tengerparti vidékekig (*ad maritimas regiones*).⁹⁸ Bár fentebb több helyen is kétségbe vontam a dalmáciai kútfő témánkba vágó adatainak forrásértékét, ezen értesülése véleményem szerint akár hiteles forrásokon is alapulhat: a tengeremléki eseményekkel kapcsolatban ugyanis a *Historia Salonitana* általában sokkal megbízhatóbbnak mutatkozik.⁹⁹

Mivel az 1091-ben meghódított területek kiterjedéséről a fentiek fényében egyetlen többé-kevésbé hihető adattal rendelkezünk, a kutatás rendszerint olyan forrásokat is témánkhoz von, amelyekből nem magára a hadjáratra, hanem Horvátországnak a magyar hódítás előtti méreteire, illetve a Szent László uralkodásának vége felé magyar fennhatóság alatt álló horvát területek nagyságára következtethetünk. Így tett Pauler Gyula is, aki egyfelől elfogadta Spalatói Tamás fenti adatát, amely szerint Szent László a tengerparti területekre még nem terjesztette ki az uralmát, másfelől amellettt érvelt, hogy a Gvozdtól délnyugatra húzódó Velebit-hegységet viszont igenis meghódította a magyar uralkodó. Utóbbi állítását Dragus zárai prior 1091-ben kelt oklevelére alapozta: ennek dátumában ugyanis Pauler szerint azért szerepelhet Horvátország lerohanásának a híre, mert Szent László seregei a dalmáciai város közelében fekvő vidéket

sor. Kapitánffy István szerint ezt az bizonyítaná, hogy a krónikakompozíció szerint Ákos kunjai elsősorban Kapolcs vereségéért akartak bosszút állni (SRH I. 414.; *Kapitánffy I.*: Hungarobyzantina i. m. 67.). Ez az érv szerintem nem áll meg, hiszen egyfelől semmi sem bizonyítja, hogy a krónikakompozíció 138. fejezetének magyarországi összeállítója pontos értesülésekkel rendelkezett az ellenséges kunok szándékairól, másfelől pedig a hadjárat háttérében akár több, egymástól független ok is állhatott. Tudjuk ugyanakkor, hogy Vaszilkó 1092-ben nem a magyarok, hanem a lengyelek ellen indított támadást kun szövetségben (*Font M.*: Árpád-házi i. m. 136.), és nem tűnik valószínűnek, hogy a tyerebovli fejedelem ugyanebben az esztendőben Magyarországot is megtámadta volna. Ákos támadásának időpontjára l. *Makk F.*: Szent László i. m. 175. (62. sz. jegyz.).

⁹⁶ *Klaić, N.*: Povijest Hrvata i. m. 492.; *Budak, N. –Raukar, T.*: Hrvatska povijest i. m. 142–143.

⁹⁷ SRH I. 406.

⁹⁸ *Deér J.*: Külpolitika i. m. 87.; *Györffy Gy.*: Szlavónia i. m. 234.; *Makk F.*: Külpolitika i. m. 130.

⁹⁹ *Historia Salonitana* 92.

⁹⁹ *Matijević Sokol, M.*: Toma Arhiđakon i. m. 338.

(vagyis a Gvozd és a zárai tengerpart közé eső Velebitet) is elfoglalták.¹⁰⁰ Pauler ugyanezen forrás alapján később már arra következtetett, hogy a magyar uralkodó 1091-ben az egykori horvát állam egész területét meghódította: erre utal szerinte Dragus oklevelében az a megjegyzés, hogy Szent László horvát királlyá tette Álmost.¹⁰¹ A kiváló középkorász néhány év különbséggel megfogalmazott két álláspontja között némi ellentmondás feszül, hiszen a Horvát Királyság területe 1091 előtt helyenként tudhatólag elérte az adriai partokat, sőt egyik központja ismereteink szerint éppen Tengerfehérvár volt:¹⁰² ha tehát Szent László seregei nem jutottak el a tengerig, akkor semmiképp sem hódíthatták meg egész Horvátországot. Valószínűleg részben Pauler véleménye tévesztette meg Györffy Györgyöt is, aki — mint arról az imént a hadjárat útvonalával kapcsolatban már szó esett — egyértelműen Szent Lászlónak tulajdonította Tengerfehérvár elfoglalását is.¹⁰³ Az adriai kikötőváros bevételére azonban semmilyen forrásunk nem utal. Tény ellenben — és erre megint csak Pauler hívta fel a figyelmet — hogy a tengerfehérvári püspök 1095 márciusában részt vett a spalatói egyháztartomány zsinatán, ami inkább azt a feltételezést gyámolítja, hogy székvárosa fölött ekkoriban nem érvényesült magyar fennhatóság.¹⁰⁴

Bizonyosak lehetünk viszont abban, hogy Dalmácia (a krónikakompozíció adataival ellentétben) 1091-ben még nem került magyar fennhatóság alá. Ezt elsősorban nem is Spalatói Tamás fentebb idézett adata bizonyítja, hanem Dragus prior oklevele. A zárai előljáró által kibocsátott diploma tanúbizonyosága különösen értékes, hiszen az egyik legfontosabb dalmáciai városban állították ki a hadjárat esztendejében, tehát belső keletkezésű, közel egykorú forrásunk. Dátumában az első helyen Alexiosz bizánci császár uralkodói évét adták meg, ez pedig önmagában is egyértelműen igazolja, hogy az oklevél kibocsátási helye

¹⁰⁰ Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 208.

¹⁰¹ Pauler Gy.: Magyar nemzet i. m. I. 157.

¹⁰² Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. IX. térkép.

¹⁰³ Györffy Gy.: Lovagszent i. m. 558.

¹⁰⁴ 1095. március 7-én a spalatói egyháztartomány zsinatán résztvevő főpapok megerősítették a zárai Szűz Mária monostor kiváltságait. Pauler figyelmét egyfelől az keltette fel ezzel kapcsolatban, hogy az oklevél a jelenlévő prelátusok között a spalatói érsek mellett annak valamennyi ismert szuffragáneusát felsorolja az osserói főpásztor és a tenneni székhelyű ún. horvát püspök (episcopus Croatensis) kivételével (CDCr I. 204.). Az előbbi távolmaradását Pauler szerint „talán valami országos ok” indokolta, az utóbbiét viszont azzal magyarázta, hogy Tennen ekkoriban már magyar fennhatóság alatt állt. Másfelől az oklevél nem tesz említést arról, hogy a jelenlévő püspökök közül bárki is egy másik uralkodó országából érkezett volna, és Pauler ezt bizonyítéknak tekintette arra nézvést, hogy Zárát, Arbét, Vegliát, Traut, Tengerfehérvárat és Nonát (vagyis a zárai zsinaton részt vevő püspökök székvárosait) a magyarok ekkor még nem foglalták el (Horvát-Dalmátország i. m. 209.). Ha módszertani szempontból nem is érthetünk maradéktalanul egyet az utóbbi megállapítással (hiszen nem világos, hogy a zárai apácázárda kiváltságait megerősítő oklevélnek miért kellett volna bármiféle utalást tennie arra, hogy az azt kibocsátó főpapok egyházmegyéje fölött melyik király gyakorol fennhatóságot), a lényegyet tekintve alighanem igaza van Paulernek: amennyiben a felsorolt püspöki székhelyek Szent László uralma alatt álltak volna, akkor a magyarországi egyházat is a saját közvetlen irányítása alatt tartó – 1089-ben vagy 1090-ben Zágráb központtal egyházmegyét alapító, 1092-ben pedig zsinaton elnöklő és a főpapok fölötti ítélkezésben a világi uralkodó szerepét a gregoriánus pápasággal szemben is megőrző (Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 157., 159.) – király aligha engedte volna el őket a spalatói érsek zsinatára.

fölött a baszileusz fennhatósága érvényesült, és nem a magyar királyé. Ráadásul ugyanez az oklevél a magyar királynak csak a horvátországi hadjáratát említi (*Croatie invadens regnum*), dalmáciai hódításokról nem szól.¹⁰⁵ Tudjuk ezenfelül, hogy 1091 második felében a bizánciak terjesztették ki hatalmukat a tengermelléki kikötővárosokra.¹⁰⁶

Meggyőződéssel tehát ezúttal is csak annyit állíthatunk, hogy Szent László seregei 1091-ben nagyjából elfoglalhatták Horvátország hegyvidéki területeit (a Gvozdot és a Velebitet). Noha eredetileg Dalmácia megszerzését is célul tűzhatték ki, a kun betörés ekkor még megakadályozta a magyar állam tengerparti terjeszkedését – és valószínűbb, hogy egyelőre a korábban horvát fennhatóság alatt álló Tengerfehérvárat sem sikerült bevenniük.

II. 7. A meghódított területek integrációja

Dragus zárai prior oklevelének sokat idézett keltezésében az 1091-i események közül nem csupán azt tartották fontosak megemlíteni, hogy a mondott esztendőben László magyar király lerohanta Horvátországot, hanem azt is, hogy „Álmos urat, az unokaöccsét tette ott királlyá.”¹⁰⁷ Ennek ellentmond a krónikakompozíció 132. fejezetének adata, amely szerint a magyar király először nem magának foglalta el Horvátországot (és kútfnök hibás közlése szerint Dalmáciát), hanem testvére, Ilona özvegy királyné hatalmát állította ott helyre; utóbb azonban mégis a saját fennhatósága alá vonta a meghódított területeket.¹⁰⁸ Mivel ebben az esetben egy gyakorlatilag egykorú és hitelesnek ismert forrás tanúbizonysága áll szemben egy jóval későbbi, ráadásul több fázisban keletkezett kútfnő egyébként is megbízhatatlannak tűnő híradásával, nem kétséges, hogy Dragus oklevelének adatát kell elfogadnunk. László ezek szerint Álmost már a hadjárat évében horvát királlyá tétette. Amennyiben az események rendjéből indulunk ki, úgy logikusnak tűnik az a gondolat is, hogy László leginkább akkor koronáztathatta horvát királlyá Álmost, amikor a kun támadás hírére neki magának vissza kellett térnie Magyarországra.¹⁰⁹

Álmos király hatalma azonban megdőbbségeknek tűnik forrásaink tükrében. László az Oderisiushoz intézett levelében horvátországi hódításairól szólva meg sem említi az unokaöccsét, és nem éppen a magyar király osztozkodó kedvét mutatja azon megjegyzése sem, amely szerint „már csaknem egész Szlavóniát megszereztem” (*Sclavoniam iam fere totam acquisivi*).¹¹⁰ Ráadásul ugyanezen levélben László kizárólag a maga nevében erősíti meg a „Szlavóniában” majdan Szent Egyed javára teendő felajánlásokat is, unokaöccse esetleges közreműködésére nem is utal.¹¹¹ Amennyiben csakugyan igaz, hogy Álmos már az Oderisius-levél megírásának időpontjában is horvát királyi

¹⁰⁵ DHA I. 273.

¹⁰⁶ Deér J.: Államközösség i. m. 39.

¹⁰⁷ DHA I. 273.

¹⁰⁸ SRH I. 406.

¹⁰⁹ Makó F.: Külpolitika i. m. 131.

¹¹⁰ DHA I. 272.

¹¹¹ Deér József ugyanezen adatok alapján egyébként azt is megkérdőjelezte, hogy Álmos csakugyan királyi cím birtokában irányította a horvát területeket: véleménye szerint Álmos csak afféle

címet viselt, akkor még a korabeli vazallus királyságok szintjéhez képest is igen szűkös politikai mozgásteret hagyott neki a nagybátyja. Csakhogy egyértelmű forrásadatok híján ebben cseppet sem lehetünk bizonyosak. Mint emlékezhetünk, az Oderisius-levél (amely Lászlót a meghódított területeken egyeduralkodóként ábrázolja) valószínűleg 1091 nyarán kelt – Dragus oklevele viszont (amely egyedüliként említi Álmos horvát királyságát) véleményem szerint csak ugyanezen év legvégén. Elvileg tehát elképzelhető az is, hogy a magyar uralkodó csak 1091 őszén engedte át a meghódított területek fölötti hatalmat az unokaöccsének. Az sem tűnik éppenséggel lehetetlennek, hogy amikor László királynak a kun támadás hírére sietve távoznia kellett Horvátországból, Álmost valóban csupán helytartóként hagyta hátra, és a formális koronázásra később, valamikor az Oderisius-levél és Dragus oklevelének kelte közötti időszakban kerítették sort. Forrásadatok híján azonban mindez merő spekuláció.

Szent László hódítása mindenestre nem bizonyult maradandónak. Horvátország a nagy uralkodó halálát követően rövid időre ismét függetlenedett, és csak Kálmán királynak sikerült tartós érvénnyel biztosítania ott a magyar fennhatóságot, miután 1097-ben a Gvozdban legyőzte Péter horvát királyt.¹¹²

II. 8. A horvátországi hadjárat helye Szent László külpolitikájában

Uralkodása első éveiben László király külpolitikája kényszerpályán mozgott. Uralmának legitimitációjára állandó veszélyt jelentett az a Salamon, akit 1074-ben épp László segítségével taszított le a trónról Géza herceg, és aki haláláig nem mondott le az ország fölötti hatalom visszaszerzéséről. Salamon az 1080-as évek elejéig IV. Henrik német-római király (1084-től császár) támogatását élvezte, a pápaság és a császárság konfliktusában — amely ekkoriban alapvetően meghatározta a térség politikai erőterét — László így annak ellenére is csak a pápa felé tájékozódhatott, hogy intézkedéseinek tanúsága szerint a gregorianizmus eszmerendszere igencsak távol állt tőle. Salamon azonban 1087-ben meghalt, ezzel pedig egyszeriben megszűnt az a veszélyforrás, amely Lászlót szembe fordította IV. Henrikkel, és így szükségképpen II. Orbán táborába kényszerítette. A magyar uralkodó ettől kezdve valószínűleg már nem a reformpápaság elkötelezett

kormányzó lehetett, Dragus oklevele pedig csak azért nevezi őt rex-nek, mert a záraiak megszokták, hogy aki Horvátországot irányítja, azt királynak címzik (Külpolitika i. m. 86.; Államközösség i. m. 39.). Mivel azonban nincsen konkrét okunk kételkedni az egyébként megbízható forrásként ismert Dragus-oklevél adatában, Álmost jelenlegi ismereteink szerint horvát királynak kell tekintelnünk (Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp. 1979. 45.; Makk F.: *Külpolitika* i. m. 131.).

¹¹² Annak azonban semmiféle alapja nincsen, hogy már László király életében a magyar fennhatóság visszaszorulásával számoljunk a Gvozd és a tengerpart közötti területen. Kapitánffy István ezzel kapcsolatban azt hozza fel érveként, hogy az adriai tengerparton felvonuló keresztetek 1096-ban nem találkoztak magyar fennhatósággal (Hungarobyzantina i. m. 70.), csakhogy László már egy évvel korábban meghalt, és a trónutódlás kérdésében Kálmán és Álmos között kibontakozó (de fegyveres konfliktust ekkor még nem eredményező) vetélkedés 1095 végén és éppen 1096 elején meggyengítette a központi hatalmat, így nagyon is valószínű, hogy a nemrég hódoltatott Horvátország is csak ekkoriban szakadhatott el ismét Magyarországtól (Pauler Gy.: *Horvát-Dalmátország* i. m. 210.; Makk F.: *Külpolitika* 147.).

támogatásával igyekezett biztosítani országa pozícióit, hanem kiegyensúlyozott külpolitikára törekedett, amely lehetőleg a császárral és a pápával is békés kapcsolattartást tesz lehetővé.¹¹³

Ezzel az óvatos külpolitikával szemben a horvátországi hadjárat kétségkívül komoly kockázattal járt. 1075-ben ugyanis Zvonimir király pápai hűbért vállalt,¹¹⁴ így az 1091-i magyar hódítás elvileg szentszéki jogokat is sértett.¹¹⁵ II. Orbán pápa ráadásul hivatalba lépésétől kezdve rendezni kívánta Róma kapcsolatait Bizánccal¹¹⁶ – a jelek szerint tehát minden adott volt az adriai térségben egy olyan szövetség kibontakozásához, amely a horvátországi hűbéri jogai megsejtett II. Orbánt egyesítette volna a dalmáciai területek fölött névleges fennhatóságot gyakorló I. Alexiosz császárral (és a vele szövetségben álló velenceiekkel) a tengeremlékre benyomuló László király és Magyarország ellenében. Ha fentebb láthattuk is, hogy a horvátországi hadjárat időpontjában egyik említett adriai hatalom sem volt abban a helyzetben, hogy komoly erőket szegezzen szembe a magyar törekvésekkel, azt azért könnyű belátni, hogy egy esetleges pápai–bizánci szövetség ellenében László csak komoly nehézségek árán tarthatta volna meg a hódításait – ahogy Kálmán király sem egykönnyen foglalhatta volna vissza 1097-ben a horvát területeket és szerezhette volna meg 1105-ben a dalmáciai tengeremléket.

A horvátországi hadjárat után azonban nemcsak az imént vázolt szövetség nem jött létre, de ráadásul II. Orbán és Szent László diplomáciai kapcsolatai sem szakadtak meg (vagy legalábbis nem azonnal). Az Oderisius-levélből tudjuk, hogy 1091 nyarán a magyar uralkodó bizonyos Sorinus személyében követet küldött az egyházfőhöz, sőt pápai legátust várt Magyarországra.¹¹⁷ Ez utóbbi aztán Teuzo bíboros személyében meg is érkezett, és 1091. szeptember 1-jén¹¹⁸ Lászlóval együtt vett részt a király által alapított somogyvári apátság felszentelésén.¹¹⁹ Ezek az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a hadjáratot közvetlenül követő hónapokban Magyarország és a Szentszék között élénk diplomáciai forgalom zajlott. A látszólag ellentmondásos helyzetre három lehetséges magyarázat kínálkozik.

1. Makk Ferenc álláspontja szerint László király azért küldött követet a Szentszékhez, hogy utólagos jóváhagyást kérjen Horvátország elfoglalásához – Teuzo követségének pedig az lehetett a célja, hogy elismertesse Lászlóval a Horvátország fölötti pápai hűbért.¹²⁰ A magyar uralkodó erre nem volt

¹¹³ *Deér J.*: Külpolitika i. m. 88–91.; *Makk F.*: Külpolitika i. m. 123–124.

¹¹⁴ CDCr I. 139–140.

¹¹⁵ *Deér J.*: Külpolitika i. m. 90.; *Györffy Gy.*: Lovagszent i. m. 556.; *Makk F.*: Külpolitika i. m. 133.

¹¹⁶ *Bréhier, L.*: Bizánc tündöklése i. m. 287–289.

¹¹⁷ DHA I. 272.

¹¹⁸ *Neumann T.*: A somogyvári i. m. 45.

¹¹⁹ DHA I. 268., 269. – Személyére ld. *Kiss Gergely*: „Teuzo sancte Romane Ecclesie legatus... Teuzo cardinalis” (Adalékok az I. László-kori pápai–magyar kapcsolatok történetéhez). In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2000. 270–276.

¹²⁰ *Makk F.*: Külpolitika i. m. 134.

hajlandó, így a pápaság és Magyarország viszonya fagyosabbra fordult. 1091 végén Szent László már egyértelműen a császárság felé orientálódott: Konstanzi Bernold beszámolója szerint ugyanis a mondott év karácsonyán IV. Henrik találkozni készült Szent Lászlóval – más kérdés, hogy erre a találkozóra végül Welf bajor herceg közbelépése miatt nem került sor.¹²¹

2. II. Orbán esetleg azért nem reagált agresszívbabban László király horvátországi hódítására, mert az adott pillanatban nem rendelkezett az ehhez szükséges erővel. 1090-ben (tehát a hadjáratot megelőző esztendőben) a császár még Rómából is elűzte a pápát, aki ezek után a normannoknál keresett menedéket, és csak azután tudott egyáltalán visszatérni a székvárosába, hogy észak-itáliai szövetségesei 1092-ben Canossánál legyőzték a IV. Henriket. Magát a magyar terjeszkedést a pápaság talán nem is ellemezte, hiszen hűbéri jogait aligha érvényesíthette ténylegesen is abban a politikai káoszban, amely a felbomlás szélére sodródott Horvátországban uralkodott. A szentszéki diplomácia tehát esetleg még támogathatta is a rendezettebb belpolitikai viszonyokat teremtő magyar bevonulást, majd hűbéri jogai érvényesítése végett Teuzo bíboros útján megpróbálta rávenni László királyt, hogy a horvát területek uraként ő vagy Álmos tegyen vazallusi esküt II. Orbánnak.¹²² László persze tudhatólag nem vállalta a hűbért. Ennek következtében a szentszéki–magyar kapcsolatok meglazulhattak (de aligha szakadtak meg), László pedig a korábbiaknál erőteljesebben fordult külpolitikájában a császárság felé.¹²³ Erre utal Konstanzi Bernold krónikája is, amely szerint éppen 1091 végén IV. Henrik találkozni készült Szent Lászlóval – más kérdés, hogy erre a találkozóra végül Welf bajor herceg közbelépése miatt nem került sor.¹²⁴

¹²¹ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. Hrsg. Ian S. Robinson. (Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova series 14.) Hannover 2003. 493. – A végül meghiúsult találkozó tervezett időpontját a szakirodalom Konstanzi Bernoldra hivatkozva rendre 1092 karácsonyára teszi (*Deér J.*: Külpolitika i. m. 89.; *Györffy Gy.*: Lovagszent i. m. 560.), ez a keltezés azonban csak a korszak birodalmi évszámítási gyakorlatában irányadónak számító karácsonyi évkezdés esetén állja meg a helyét. A napjainkban használt január 1-jei évkezdettel számolva valójában 1091 karácsonyáról van szó (*Hóman B.*: Zágrábi püspökség i. m. 105.). Ezt bizonyítja egyébként az is, hogy kútfőnkben a IV. Henrik és az ott meg nem nevezett magyar király tervezett találkozásáról szóló hír az év eseményeinek kronológiai rendjében az első helyek egyikén szerepel, nem pedig a lista végén.

¹²² *Makk F.*: Külpolitika i. m. 134.

¹²³ Varga Gábor szerint a pápaság nem a hűbéri eskü elmaradását nehezíthette, inkább azért nem ismerték el a magyar király horvátországi hódítását, mert ezzel veszélybe sodorták volna a II. Orbán pápa pontifikátusa alatt javulásnak indult szentszéki–bizánci kapcsolatokat (Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. [Studia Hungarica 49.] München 2003. 147.).

¹²⁴ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. Hrsg. Ian S. Robinson. (Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova series 14.) Hannover 2003. 493. – A végül meghiúsult találkozó tervezett időpontját a szakirodalom Konstanzi Bernoldra hivatkozva rendre 1092 karácsonyára teszi (*Deér J.*: Külpolitika i. m. 89.; *Györffy Gy.*: Lovagszent i. m. 560.), ez a keltezés azonban csak a korszak birodalmi évszámítási gyakorlatában irányadónak számító karácsonyi évkezdettel számolva állja meg a helyét. A napjainkban használt

3. Véleményem szerint abban sem lehetünk egészen biztosak, hogy Horvátország fölött a László király hadjáratát közvetlenül megelőző években valóban érvényesült volna az 1075-ben kétségtelenül vállalt¹²⁵ pápai hűbér. 1089-ben vagy 1090-ben a spalatói egyháztartomány zsinatán II. István horvát király és több világi előkelő is jelen volt,¹²⁶ márpedig a laikusok zsinati részvételét a gregorianizmus általában nem támogatta. Amennyiben viszont a korabeli Horvátországban az uralkodó és a felső klérus még egyházkormányzati kérdésekben sem feltétlenül tartotta magát a reformpápaság elképzeléseihez, úgy talán okkal kérdőjelezhetjük meg, hogy politikai kérdésekben ténylegesen is elfogadták volna a szentszéki fennhatóságot. Ha pedig a pápaságnak esetleg amúgy is csak névleges érdekei fűződtek Horvátországhoz, akkor tökéletesen érthető, hogy ezek miatt nem kívántak újabb külpolitikai konfliktust vállalni az investitúraharc kiélezett küzdelmei közepette. Ebben az esetben Magyarország és a Szentszék később valóban kimutatható konfliktusának az oka talán az lehetett, hogy László mind jobb kapcsolatokat épített ki IV. Henrik császárral.

Hogy a fenti három magyarázat közül melyik állja meg a helyét (vagy hogy egyáltalán megállja-e a helyét bármelyik is), azt egyértelmű források hiján lehetetlen eldönteni. Az viszont bizonyos, hogy Szent László a fegyverrel meghódított horvát területeket a diplomácia eszközeivel is meg tudta tartani – és ez megint csak azt mutatja, hogy a magyar király tökéletesen időzítette a támadást és hibátlanul mérte fel a térség erőviszonyait.

III. Összegzés

Szent László horvátországi hadjáratáról sajnos igen kevés egyértelmű adattal rendelkezünk. Az 1091 nyarára keltezhető Oderisius-levél, valamint Dragus zárai prior ugyanezen év végén kibocsátott oklevele kiemelkedő hitelű forrásunk, de csupán érintőlegesen szólnak témánkról. Az elbeszélő kútfők tudósításai terjedelmesebbek, ám kevésbé tűnnek megbízhatónak. A magyar krónika-kompozíció 132. fejezetének híradása valószínűleg legalább két szerkesztési fázisban keletkezett, ráadásul vélhetően nem tényszerű adatokra támaszkodva állították össze, hanem fiktív alapon konstruálták évtizedekkel az események után a 99. krónikafejezet alapján. Spalatói Tamás tudósítása — amelyet a kutatás korábban témánk legfontosabb kútfőjének vélt — döntő részben a magyar krónika-

január 1-jei évkezdetre átszámítva valójában 1091 karácsonyáról van szó (*Hóman B.*: Zágrábi püspökség i. m. 105.). Ezt bizonyítja egyébként az is, hogy kútfőnkben a IV. Henrik és az ott meg nem nevezett magyar király tervezett találkozójáról szóló hír az év eseményeinek kronológiai rendjében az első helyek egyikén szerepel, nem pedig a lista végén.

¹²⁵ CDCr I. 139–140.

¹²⁶ CDCr I. 191. – A zsinatra l. *Lothar Waldmüller*: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn von der Völkerwanderung bis zum Ende der Árpáden. (Konziliengeschichte. Reihe A: Darstellungen) Paderborn–Wien–Zürich–Schöningh 1987. 95–96.

kompozíció bizonytalan hitelű adatainak átvételén alapul, a Spalatói Névtelen pedig Tamás főesperes adatait variálja és bővíti minden alapot nélkülöző részletekkel.

A magyar uralkodó valószínűleg területszerző szándékkal indította útnak a seregét országa délnyugati szomszédja ellen. Bizonytalannak tűnik, hogy a támadást közvetlenül megelőző években Horvátország ténylegesen is pápai hűbér alatt állt volna. A korábbi szakirodalom álláspontjával ellentétben arra nézvést sincsen hiteles adatunk, hogy horvát részről bárki is segítségül hívta volna László királyt, bár éppenséggel nagyon is könnyen elképzelhető, hogy Ilona királyné valóban a fivéréhez fordult támogatásért. A magyar uralkodó mindenestre biztosan nem hirtelen felindulásból, a testvérén esett sérelmek megbosszulására támadta meg Horvátországot. Erre utal, hogy a lehető leggyakorlatiasabb módon készítette elő a hadjáratot és választotta meg a támadás időpontját. A határvidék fölötti szilárd uralmát azzal is igyekezett biztosítani, hogy a Dráván túli területeken még a háború megkezdése előtt új püspökséget szervezett, és türelmesen kivárta azt az időpontot, amikor minden külső körülmény a terveinek megfelelően alakult. Szent László végül 1091 tavaszán és kora nyarán hódíthatta meg a Zvonimir király halálát követően, II. István rövid uralkodása alatt egyre súlyosbodó belpolitikai válságtól gyötört és így érdemi ellenállásra képtelen Horvátország hegyvidéki területeit, a Gvozdot és a Velesbitet. A magyar uralkodó az unokaöccsét, Álmost tette horvát királlyá (a koronázásra véleményem szerint talán 1091 őszén kerülhetett sor). Az adriai térségben érdekelt hatalmak nem tudtak akadályt gördíteni a terjeszkedés útjába, ám László király végül mégsem tudta terveinek megfelelően a dalmáciai tengeremelléket is elfoglalni. 1091 nyarán ugyanis Magyarország keleti területeit súlyos kun támadás érte. Bár erre a támadásra valószínűleg nem a bizánci diplomácia bérelte fel a kunokat, legfőbb haszonélvezője mégis a keleti birodalom lett, hiszen ennek köszönhetően a dalmáciai kikötővárosokat végül nem a magyarok, hanem a bizánciak vonták a fennhatóságuk alá 1091 második felében. László király horvátországi hódításai a lovagszent halála után rövid időre ismét függetlenedtek. Könyves Kálmán csatolta őket tartósan Magyarországhoz 1097-ben.

ON THE CROATIAN WAR OF SAINT LADISLAUS
A Critical Analysis of the Sources on the Campaign of 1091

by Körmendi Tamás
(Summary)

The aim of the present study is to assess critically the sources relating to the Croatian campaign of king Ladislaus I (the Saint), and then, on the basis of new insights gained thereby, to draw a more accurate, or at least more probable, picture of the sequence of events which constituted the expedition of the king southwards. It was in all probability with the aim of acquiring new territory that the Hungarian ruler launched his troops against the southern neighbour of his kingdom. On the evidence of contemporary Dalmatian charter material it seems dubious whether in the years immediately preceding the attack Croatia was in fact under papal overlordship. Nor, contrary to the assertions of previous scholarship, do we have trustworthy evidence proving that

king Ladislaus was invited to intervene in Croatia by some of the locals, albeit it is possible indeed that it was queen Helen who had turned for help to her own brother. The king of Hungary prepared the ground for his attack, and chose the right moment for it, in the most practical way possible. It was probably in order to consolidate his authority over the border regions that he decided before the war, presumably in 1089 or 1090, to organise a new bishopric for the regions beyond the Drava river, and then waited for the occasion when all went according to his plans. It was in the spring and early summer of 1091 that King Ladislaus finally conquered the mountainous areas of Croatia, which, after the death of king Zvonimir, and during the brief reign of Stephen II, had sunk into an ever deepening political crisis and was consequently unable to resist the attack. The Hungarian king appointed his nephew, prince Álmos, as king of Croatia (with a coronation possibly taking place in the fall of 1091). Although the powers with interests in the Adriatic region were unable to prevent Hungarian expansion, king Ladislaus eventually failed to conquer, as he certainly intended, the Dalmatian coast.